

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 788

Title: *Dinkari*

788

(दिनकरी)

:	:	: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
788:	: Slightly worn - leather.	: Remarks

चक्षुः॥ संनिकर्षाभावादित्यर्थः॥ सौरभत्वप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याः सहकारिणाविरहेण सौरभत्वसामान्यलक्षणयापि सौरभजननं संभवतीति भावः॥ सूरजिचंदनमित्यादौ सौरभदिर्जनं सौरभत्वादिसामान्यलक्षणं येव संभवति सौरभत्वप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षसौरभत्वावच्छिन्नप्रकारकप्रत्यक्षान्तरसामग्र्या सहकारिणो वतस्याः फलजनकत्वात् कारात्॥ प्रकृते च द्वितीयसामग्र्याः सहकारिणाः सत्त्वादित्यनिप्रायेण दूयद्यपीति॥ सौरभत्वस्य नानमिति॥ स्वरूपतः सौरभत्वस्य भानमित्यर्थः॥ ज्ञानलक्षणया ज्ञानलक्षणैवेव॥ तदानीं सौरभत्वांशोधर्मोत्तरस्यांगृहीततया सामान्यलक्षणत इदं मानानिर्वाहादिति भावः॥ ननु धर्मोत्तरस्य सौरभत्वांशोऽपि सौरभत्वसामान्यलक्षणैवेव सौरभत्वादेर्भानमस्तु॥ सौरभत्वप्रकारकसौरभत्वविशेष्यकं स्यैव तत्कीर्यतावच्छेदकत्वादिति चेन्न॥ सौरभत्वादिविषयताप्रयोजकस्य स्वविषयसौरभत्वादिसत्त्व

दिनकरी

१

रूपसामान्यलक्षणयाः संबंधस्य सौरनत्वे ॥ नावेन सामान्यलक्षणया तदज्ञानानिर्वाह
त सौरनत्वसामान्यलक्षणयाः कार्यतावच्छेदके सौरनत्वप्रकारकत्वं निवेशे प्रयो
जनानावाच्च ॥ न च ज्ञानलक्षणयाः कारणत्वांतरकृत्यने गौरवात् सामान्यप्रकारक
त्वस्य कार्यतावच्छेदके प्रवेश इति न शक्यं विशेषणज्ञानहेतुतयैव निर्वाहे ज्ञानलक्षणा
याः कारणत्वांतरकृत्यना किं हादिति ॥ ननु विशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकं विशिष्ट
बुद्धित्वं ज्ञानलक्षणयास्तु विशिष्ट प्रत्यक्षत्वमिति मङ्गलेन निर्वाहः ॥ एवं यत्र स्ववि
षयमुख्यविशेष्यकं मानसं तत्र विशेषणज्ञानकारणतया न निर्वाहो न ज्ञाह एवमिति
ज्ञानलक्षणा ॥ ज्ञानलक्षणयैव तत्र धर्मत्वज्ञानरूपसामान्यलक्षणाः स्वविषयधर्मत्वा
श्रयत्वसंबंधेन धूलीषट् लोऽनावेन सामान्यलक्षणयाः अनुव्यवसाये धूलीषट् ल
नानासंभवात् इति ज्ञावः ॥ सर्वदेवेति ॥ यद्यपि नावद्वयार्थः ॥ इति प्रत्यक्षवदुः ॥ देव्यै
नमः ॥ अनुमितिमितिः ॥ संगतिश्चात्र प्रत्यक्षोऽपि जीव्यो मप जीवक नावो बोध्यः ॥

१

कारणे निर्दिष्ट एव व्यापारे ॥ जिज्ञासो यदेत्येव पश्चान्निर्दिष्टं मपि कारणं प्रथमं दर्शयति
व्याप्तिज्ञानमिति ॥ परामर्शो व्यापार इति ॥ ननु व्यापारत्वं तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनक
त्वं तच्च परामर्शेन स न वति ॥ वद्वि व्याप्य धूमवान्धर्वत इति परामर्शो व्याप्तिज्ञानजन्यत्वा
स्यानावान्महानसीयवद्भीधूमव्याप्तिज्ञानस्य तदानीमनावेन व्यभिचारदत्तस्तदुपपा
दयति तथा हि इत्यादिना ॥ पश्यताति धूमदर्शनस्य व्याप्तिस्मरण उद्बोधकविधया हेतोः सं
पत्यर्थे यादृशविशेषणविशिष्टस्य धूमस्य व्याप्तिसंबंधितया ज्ञानेनादर्शने धूमदर्शने स्यैव
व्याप्तिस्मरणा उद्बोधकत्वं मित्यनिर्वाच्येण न वद्विन्नत्वमुक्तं ॥ एवं रूपं स्मरणमिति ॥ उद्बुध
संस्कारस्य पूर्वसत्त्वादिति ज्ञावः ॥ स एव परामर्श इति तथा च ॥ स्मरणं त्वकव्याप्तिज्ञानस्य
र्वसत्त्वात् व्यभिचार इति ज्ञावः ॥ न च तथापि यत्र विशिष्ट व्याप्तिघटकपदार्थानां विशिष्टत्वलो
पस्थितिमूलो विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या परामर्शस्तत्र विशिष्ट व्याप्तिज्ञानस्य व्यभिचारो
दुरुद्धर एवेति वाच्यं ॥ व्याप्यंशे निश्चयत्वानिवेश प्रयुक्तत्वायैव न विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमि

२
 त्तिरात्यापरामर्शस्यैवानुमितिहेतुत्वादित्यभिप्रायान् स्मरणत्माकपरामर्शव्याप्तिज्ञान
 स्यव्यभिचारइत्यपिनसंस्कारसंबंधेनपूर्वव्याप्तिज्ञानस्यसत्त्वात् ॥ **अत्रनव्याः** व्याप्तिज्ञा
 नत्वंस्यपरामर्शत्वव्यापकतयाऽनुमितिप्रतिहेतुत्वमेवनास्तिकुतःकरणत्वंअन्य
 थाकपालादेर्घटंप्रतिडव्यत्वेनहेतुतापत्रिस्तस्मादनुमितिंप्रतिमनस्त्वेनैवकरण
 त्वमित्याहुः ॥ **लिंगमनुमितिकरणमिति** ॥ अनुमितौपरामर्शमात्रंनहेतुरपितुल्लिङ्गप
 रामर्शः ॥ तथाचविशिष्टस्यकारणताग्रहेविशेषणस्यापिकारणताग्रहात् ॥ परामर्शमा
 णलिंगस्यलिंगपरामर्शस्यवाहेतुतेत्यत्रविनिगमनाविरहादुभयोर्हेतुतासिद्धेतद्वा
 पाराभावान्नपरामर्शस्यकरणत्वंकिंतुल्लिङ्गस्यैवेत्याशयः ॥ **लिंगस्यतदानीमभावादिति**
 नचपरामर्शरूपव्यापारसंबंधेनतदानाल्लिंगमस्त्वेवेतिवाच्यं ॥ **प्रतितादिल्लिङ्गस्य**
 परामर्शजनकतयापरामर्शस्यतद्व्यापारत्वासंभवात्तदुदमुपलक्षणेणल्लिङ्गस्यहेतुत्वे
 चैत्रीयपरमर्शविषयाल्लिङ्गान्मेतस्यानुमितिप्रसंगःतत्पुरुषीयत्वनिवेशेगौरवमस्म

न्मतेतुसामानाधिकरणप्रत्यक्षस्याहेतुहेतुमद्भावैर्नैवातिप्रसंगाभावात्तत्पुरुषी
 यत्वनिवेशनमितिलाघवमित्यपिबोधः ॥ तत्रव्याप्यस्यपक्षेणसहवैशिष्ट्यज्ञानंच
 ननुपरस्यरव्यभिचारइत्यत आह अनुमितिः ॥ **स्त्वितिकार्यंतावच्छेदकपरस्यरानुमिति**
 व्यावृत्तत्वान्नव्यभिचारइतिभावः ॥ **पक्षविशेषकत्वमेवसर्वतंत्रानुमितौनियतमि**
तिनवीनमतमाह ॥ द्विविधादपीति कारणतावच्छेदकंचपरामर्शद्वयसाधारणं व्याप्य
 यक्षेत्रयवैशिष्ट्योवगाहिनिश्चयत्वमतोनव्यभिचारः ॥ **द्विविधयोरपिपरामर्शयोः**
स्वस्वायेवहितोत्ररानुमितिप्रतितां इत्येणहेतुतमित्यपिकेचित् ॥ **वस्तुतोनुभवानुरा**
धात्यस्यविशेषकपरामर्शस्यैवहेतुत्वं ॥ अतएवचवद्विव्याप्यधूमवोश्वायमित्या
 कारकः ॥ **पक्षविशेषकएवोपनयः** सर्वसंमतइतिधेयंमिसांसर्कः ॥ शंकतेनन्वितः ॥
 ज्ञानंविनापिीत्यस्यानुमितेर्दर्शनादित्यनेनान्वयः ॥ **ज्ञानद्वयादेव** ॥ **ज्ञानद्वयादपि**

विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमिति भावप्रधानो निर्देशः सर्वत्र कारणमिति ॥ अनुमिति
 त्वावच्छिन्नं प्रतिकारणतावच्छेदकमित्यर्थः ॥ आवश्यकत्वादिति ॥ व्याप्यतावच्छेदकप्रका
 रकपक्षधर्मताज्ञानत्वस्योभयमतसिद्धिनियतपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वादित्यर्थः ॥ अनुज्ञा
 नद्वयस्थलेऽपि विशिष्टज्ञानं कल्पनीयमतोनव्यभिचारइत्यत आह ॥ विशिष्टज्ञानेति
 व्याप्यतावच्छेदकेति ॥ अयमात्मकोऽयमो वेति संदेहदशया व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकनि
 र्णयानावेपीत्यर्थः ॥ वद्विव्याप्यवानि ॥ ति ॥ वद्विभाववदवतिमानित्यर्थः ॥ अनुधूमसमा
 नाधिकरणेत्यादिरूपव्याप्तिविशिष्टवानि ॥ त्यर्थः ॥ तत्र हेतुतावच्छेदकज्ञाननैयत्यात् ॥ अ
 नुमित्युत्पत्तेरिति ॥ तथा च व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानस्यातत्रव्यभिचारा
 न्नत्वेन रूपेण हेतुत्वमिति भावः ॥ अनुतत्र फलवत्त्वाद्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानकल्प
 नीयमतोनव्यभिचारइत्यत आह लाघवक ॥ येति ॥ व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकत्वापेक्षया

व्याप्तिप्रकारकत्वस्य लघुत्वादित्यर्थः ॥ न च स्तु हेतुतावच्छेदकलाघवं तथापि पूर्वोक्तकल्प
 ना लाघवमेव मिमांसकानां मूलयुक्तिर्न विष्यतित्यत आह ॥ किंचेति ॥ न च गृह्यमाणेति ॥ अत्र श
 नचाग्रदस्य वर्तमानतायाः अनिधानान्नकालांतरा यता दशग्रहमादाय दोषः ॥ व्याप्तिप्रकारकज्ञा
 नमिति स्वतंत्रकारणमित्यनेनान्वयः ॥ इत्युच्यते इति ॥ इत्थंच न तत्पुरुषायत्वं निवेश्यते ॥ चे
 त्रस्य व्याप्तिग्रहकालेन छान्यमेतस्यानुमित्यापत्तेरनावान्मेत्रात्मनि स्वतंत्रहेतुत्वं व्याप्तिज्ञा
 नाभावादिति नेगौरवमिति भावः ॥ अनु व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन पक्षधर्मविषयक
 व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वेन वा हेतुत्वे तत्र विनिगमनाविरहेण हेतुता द्वयं तवापीत्यत आह
 वद्विव्याप्यइति ॥ अनुमितिः स्यादिति न्यायनयेतु व्याप्तिप्रकारकानिरूपितहेतुप्रकारकानि
 रूपितपक्षविशेषताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य विवक्षितत्वान्न तादृशज्ञानान्न बाधमो वद्वि
 व्याप्यो धूमवान् पर्वत इति ज्ञानादनुमित्यापत्तिस्तत्र व्याप्तिप्रकारकानिरूपिताधमप्रकारतायाः
 पर्वतविशेषतानिरूपितप्रकारकानात्मकत्वादिति भावः ॥ अनुज्ञानद्वयस्थले विशिष्टज्ञानकल्प
 नागौरवं न्यायमते दूषणं न विष्यति इत्यत आह ॥ इत्थंचेति ॥ फलमुखगौरव ॥ स्पेति ॥ फलं कार्य

कारण जावग्रहः॥ तन्मुखं तदधीनं गौरवं गौरवज्ञानमित्यर्थः विशिष्टज्ञानत्वच्छेदेन कारण
त्वग्रहे विशिष्टज्ञानत्वधर्मिकगौरवनिश्चयो विरोधावाच्यः तच्च गौरवं प्रमाणं तदा सिद्धं त
तदनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिस्वाश्रयकत्वमेव॥ तादृशगौरवनिश्चयो विशिष्टज्ञानत्वेन कार
णत्वनिश्चयाधीनस्वघटकी न तत्तदनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिस्वाश्रयनिर्णयविना
नसंभवतीति कार्यकारणजावनिर्णयात्पूर्वं गौरवनिर्णयात्तावान्न तादृशगौरवं दोष इति
भावः॥ मूले परामर्शलक्षणानंतरं व्याप्तिनिरूपणे संगतिमुपोदयान्निरूपयति॥ व्याप्तिना
मेति॥ तत्रेति॥ घटकत्वं सप्तमर्थः॥ प्रव्याप्तिप्रसंगादिति॥ प्रव्याप्तिनिधानमिदं येन केनचि
त्संबंधेन साध्यवत्त्वविवक्षणनिप्रायेण॥ यदि च संबंधसामान्येन साध्यवत्त्वविवक्षते त
दाधूमवान्चक्रे रित्यादावतिव्याप्तिर्वाध्या॥ प्रवृत्तित्वं नास्तीति॥ विशिष्टाधेयता॥ नतिरिक्ता
दिति भावः॥ फलितार्थ इति॥ तथा च तन्निष्ठाधिकरणतानिरूपकता वच्छेदकस्यैव तन्निरू
पिताधेयता वच्छेदकत्वनियमेन विशिष्टसत्तात्वस्य गुणाधेयतान वच्छेदकत्वोच्चा व्याप्तिरि
ति भावः॥ अथ वेत्यादिलक्षणमवतारयितुं अत्र लक्षणे दोषमाह॥ नन्विति॥ अनुकूलत्वान्वयित

ज्ञानकाले पक्षता घटकसंशयात्तावान्नैवानुमिति॥ तद्वन्त्यकाले तु न मात्मकव्याप्तिज्ञा
नादनुमितिर्न वत्येवेत्यत आह॥ किंचेति॥ इत्यादावित्यादिना सर्वांगे हेतुतायां गुणवान्
घटादित्यादेः॥ संग्रहः॥ अनुस्वाधिकरणवृत्तिसाध्यवदन्योन्याभावकत्वलक्षणार्थस्तथाच
नेयमव्याप्तिरिति चेन्न॥ वद्विमानधूमणदित्यादौ धूमाधिकारणे वद्विमदन्योन्याभावस्य
कालिकसंधेन वृत्ते रव्याप्त्यापत्तेः साध्यवत्ताग्रहविरोधितानियाकर्मसंबंधेन वृत्तित्व
स्यावरयंविवक्षणीयतया सत्ताभावान्॥ अत आदादित्यादावव्याप्तेः॥ सत्ताभावधिकारणे सा
ध्यवत्ताग्रहविरोधितानियामकसमवायेन वृत्ते रप्रसिद्धेः न च सत्तावान्न जाते रित्यादौ
स्वाधिकरणेत्यादिव्याप्तिज्ञानं करणसत्ताभाववान्न जात्यात्तावादित्यादौ तु साध्यवदन्योन्या
दिव्याप्तिज्ञानकरणमिति वाच्यं॥ तथापि संयोगसंबंधावच्छिन्नघटाभावसाध्ये विविषयित
याहेतौ घटलक्षणद्वयस्याप्यव्याप्तेः॥ तत्र विषयितया हेत्वधिकरणे ज्ञानिसाध्यवत्ताग्रह
विरोधितानियामकसंयोगेन तथा न तसंयोगेन घटाधिकरणे हेतुता वच्छेदकविषयितया

चवत्तेरप्रसिद्धः॥ नन्वतिरिक्तोभयाभावमानाभाव इत्यत आह॥ एकसत्त्वेपीति॥ इदमुपल
 सणं विनिष्ठाभावमाहयाव्याप्तिरित्यपि बोध्यम्॥ ननु वैशिष्ट्यव्यासज्यवत्त्रिधर्मानवधि
 न्नप्रतियोगिताकत्वेनभावविशेषणभाव्याप्तिरित्यत आह॥ गुणवानिति॥ अत्रहे
 तोरेकव्यक्तितयासामानाधिकरणयोरेव व्याप्तिरित्युक्तावपिननिस्तार इतिभावः॥ ह
 तदूपवानेतत्तदसादित्यादौलक्षणसत्त्वादसंनवासंनवादाह॥ अव्याप्तीतिइतिवाच्य
 मिति॥ गुणत्वस्यइत्यत्वसमानाधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वान्नव्याप्तिरि
 तिभावः॥ परंपरयास्वाश्रयसमवायेन॥ ता॥ तथाचोक्तपरंपरयापदवच्छेदकंतदन्यत्व
 स्यजातित्वेसत्त्वान्नाव्याप्तिरितिभावः॥ द्वाधर्मावच्छिन्नाभावः॥ उक्तपरंपर्यारूपत्वव्याप्य
 जातित्वावच्छिन्नस्यसमवायेनाभावः॥ नास्तीत्यत्रापिपृथिव्यामित्यप्युच्यते॥ मत्तांतरमा
 ह॥ साध्यादीति॥ प्रादिनासाधनपरिग्रहः॥ व्याप्तेर्नेदादितिवाप्तिज्ञानस्यकारतानेदा
 दित्यर्थः॥ पूर्वाकरीतानिर्वाहेतत्रसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मिकप्रतियोगिता

वच्छेकतानवच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानस्यहेतुत्वंनोचित्रंकारणतावच्छेदकगोरवाह
 नचपूर्वाकरितौजातिमानित्येवानुमितिः॥ स्यान्ननुजातिमत्त्वानित्यांकारिकृतिवाच्यं
 पृथिवीत्वादिहेतुकजातिमानित्येवानुमितिकारोजातिमत्त्वानित्याकारस्तुतद्यत्किंत्वहेतुक
 इत्येवमित्यपिब्रूयंतिसामस्वरसः॥ सूचितः॥ शुद्धसत्तासमानाधिकरणेति॥ नचविशिष्टनि
 रूपिताधिकरणतायाः॥ हेतुतावच्छेदकसंबंधत्वेकथंतेनसंबंधेनसत्ताधिकरणगुणः॥ समवा
 यस्यतथात्वेनद्वयत्वेसाध्येविशिष्टसत्तायाः॥ व्यभिचारित्वात्॥ तत्राव्याप्यनिधानसंक्षयागत
 मितिवाच्यं॥ साध्याभाववद्वत्तावच्छेदकहेतुतावच्छेदकत्वस्यैवव्यभिचारपदार्थतयाशुद्ध
 समवायसंबंधस्यहेतुतावच्छेदकसंबंधत्वेपिविशिष्टस्यत्वस्यहेतोर्यभिचारित्वाभावात्
 नाव्याप्तिरिति॥ नचहेतुतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वविशिष्टसत्ताधिकरणत्वस्यगुणसत्त्वात्॥
 एवंविवक्षणेपिकथमव्याप्तिपरिहार इतिवाच्यं॥ हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपिताधिकर
 णत्वस्यविवक्षितत्वात्विशिष्टसत्तात्वस्यगुणनिष्ठाधिकरणतानिरूपिताधेयतानवच्छेद

कतयातदवच्छिन्ननिरूपिताधिकरणत्वस्यगुणेऽभावादिति॥ तथैव॥ तदवस्थेव॥ तस्य
 ववृक्षइति॥ अधिकरणनेदेनात्तावनेदानन्युपगमादितिभावः॥ प्रतियोग्याधिकरणवृ
 त्तित्वंप्रतियोग्याधिकरणवृत्तित्वंनिन्नेत्वंविवक्षितत्वादिति॥ प्रतियोगिव्यधिकरणपदे
 नविवक्षितत्वादित्यर्थः॥ नन्वेवंहेतुसमानाधिकरणेत्यस्यवैयर्थ्यं॥ सत्तावान्॥ जातेरि
 त्यादौसत्ताद्यभावस्यनिरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरणभावादव्याप्तिविरहादकृत्वाद्
 सत्त्वप्रतियोग्यनधिकरणेतिनिष्कर्षइति॥ प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरण
 भावांतेनिष्कर्षइत्यर्थः॥ तथाचहेतुसामानाधिकरणत्वविशेषणवत्त्वादेतादृशप्रति
 योगिवैयधिकरणत्वान्नतद्वैयर्थ्यमितिभावः॥ सत्ताधिकरणत्वेपीति॥ तथाचविशि
 ष्टसत्ताभावोनप्रतियोगिव्यधिकरणः॥ अनावातरप्रतियोगितायाश्चानवच्छेदक
 मेवविशिष्टसत्तात्वमित्यन्तिव्याप्तिरितिभावः॥ नस्तन्निर्नातिव्याप्तिः॥ एवमप्येपि॥ ननु
 प्रतियोगिताकवच्छेदकसंबंधेनैवप्रतियोग्यनधिकरणत्वमुच्यतां॥ तावत्तापिज्ञानवाक

रथाः प्रतियोगितायाश्चवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वंहेतुमतस्तादृश्याः प्रतियोगिताया
 अनाश्रयत्वमित्यर्थः॥ विवक्षितत्वात्प्रतियोगिपदेनविवक्षितत्वात्॥ कपिसंयोगाभाववा
 नात्मत्वादित्यादौगुणसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाएवयादृशप्रतियोगिता
 पदेनोपादानुशक्यतयातदनवच्छेदकत्वस्यकपिसंयोगाभावत्वेसत्त्वान्नाव्याप्तिरितिभा
 वः॥ अत्रचयद्वर्मविशिष्टानधिकरणत्वंहत्वधिकरणस्यतद्वर्मान्नसाध्यतावच्छेदकाव
 छिन्नसमानाधिकरणस्यलघोनिर्दृष्टस्यसंनवेपियथासन्निवेशेनवैयर्थ्यमितिबोध्यंसाध्य
 तावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यनधिकरणत्वविवक्षणेव्याप्तिंशंकते॥ नन्वाति॥ महाकालनेद
 विशिष्टघटाभावइति॥ अत्रावियविशेषणताकालिकविशेषणताघटितसामान्याधिकरणं
 संबंधेनमहाकालनेदविशिष्टस्यघटस्याभावइत्यर्थः॥ महाकालनेदाभावादितिअभावा
 यविशेषणतासंबंधेनमहाकालनेदाभावादित्यर्थः॥ सामान्याधिकरणघटकीकृतविशेष
 णविशेष्यसंबंधान्यायत्रविशेषणविशेष्योनयवत्वंतत्रैवविशिष्टाधिकरणत्वोपगमादिति

भावः॥ ननु महाकालमात्रवृत्तिविशेषणताविशेषणसाध्यतायां महाकालान्तवविशिष्ट
घटाभावोपिनप्रतियोगिव्यधिकरणः तत्र तेन संबंधेन महाकालान्तवविशिष्टघटाधि-
करणप्रसिद्धेरत आह वस्तुत इति॥ अत्र प्रतावछेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणहेत्व
धिकरणवृत्त्यभावीयसाध्यतावछेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावछेदकत्वघटितत्वं
क्षणकरणेपिकालोघटवानकालपरिमाणं तद्व्याप्तिस्तदवस्थेवसाध्यतावछेद
कसंबंधावच्छिन्नतादृशप्रतियोगितायाः प्रसिद्धेरतः प्रतियोगिताधर्मिको न याभावपर्यंत
नुधावनंसमवायेन वद्भावप्रतियोगितायां वद्वित्वावच्छिन्नत्वसत्तासंयोगेन घटाभाव
प्रतियोगितायां साध्यतावछेदकसंयोगावच्छिन्नत्वस्य सत्तात्वं हि मानधूमादित्यादाव
व्याप्तिवारणाय यसंबंधावच्छिन्नत्वयधर्मावच्छिन्नत्वयोर्निवेशः संयोगेन घटाभावप्रति
योगितायां धूमत्वावच्छिन्नत्वघटितोनयाभावसत्तादिति व्याप्तिवारणाय सामान्य इति॥
॥ प्रसिद्धमिति॥ तथाचाव्याप्तिरिति भावः यदि चेकंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादेः कंबुग्री

सत्तादित्यादेवनतिव्यष्टिः प्रसंगादित्यत आह॥ इत्थंचेति॥ साध्यतावछेदकसंबंधेन प्रति
योग्यनधिकरणत्वविवक्षणेचेत्यर्थः॥ वद्विविरहसत्त्वेपीति॥ तथाच॥ प्रतियोगितावछेद
कसमवायेन प्रतियोगिव्यधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितावछेदकत्वावच्छिन्नत्व
स्याव्याप्तिः॥ साध्यतावछेदकसंबंधावच्छिन्नत्वेनाग्निमप्रतियोगिताविशेषणेतुसंबंधव
द्वयप्रवेशेन गौरवमिति भावः॥ नक्षतिः॥ नाव्याप्तिः समवायेन वद्भावस्य साध्यतावछे
दकसंयोगेन प्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तित्वाभावादिति भावः॥ तस्मान्नाप्यप्र
तियोगितावछेदकावच्छिन्नसामान्यस्य॥ यत्किंचिदिति॥ यत्किंचित्प्रतियोगितावछेदकं
तदवच्छिन्नसामान्यस्यचेत्यर्थः॥ पूर्वक्षणवृत्तिर्विशिष्टेति॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य स्वस्य
घटाभावादेर्याभावस्तदात्मकेत्यर्थः॥ घटाभावाद्यधिकरणे पूर्वक्षणवृत्तिविशिष्टघटाभावादे
रभावस्योत्तरक्षणवछेदेन सत्तादिति भावः॥ नच पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य घटाभावादेरभा
वस्याभावस्य प्रतियोगी न घटाभावादेरिति वाच्यं॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य घटाभावादेर्या

भावस्तदभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टघटाभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्ट
 घटाभावप्रतिषेधोऽपि नस्तस्य मध्यघटाभावप्रतियोगितत्वात् ॥ तथाच प्रतियोगिव्यधिकरण
 भावाप्रसिद्धासंनवइतिभावः ॥ **घटाभावात्मकतयेति ॥** अत्रावसाध्यकसद्वेतुमात्रपरि
 धिकरणनतिरिक्तत्वादितिभावः ॥ **इत्यादावित्यादीना ॥** अत्रावसाध्यकसद्वेतुमात्रपरि
 ग्रहः ॥ **स्वरूपसंबंधइति ॥** अत्रावीयविशेषणतयेत्यर्थः ॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वभावे
 तिपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टं यत्स्वघटाभावादितदभावत्वात्केत्यर्थः ॥ प्राचांमतेऽव्यसंयो
 गसामान्याभावानंगाकारादाहकृपातिघटाभावीययत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकघटत्वा
 वच्छिन्नानधिकरणत्वस्य हेत्वधिकरणसंनवान्तप्रतियोगिव्यधिकरणभावाप्रसिद्धिनिबं
 धनाव्याप्तिः ॥ संनवतीतिभावः घटत्वहेतुकेयत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकगुणसामान्याभा
 वत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वहेत्वधिकरणघटादेर्नसंनवति ॥ उत्पत्तिकाले घटे गुणसामान्याभा
 वसत्वाद् अत्रात्मत्वपर्यंतोऽनुधावनं तत्तायाविवक्षानुसारेण सामाधत्तेयादशेति ॥ बाह

वादिमत्प्रतियोगिकाभावएवविषयोऽनुक्तं बुद्ध्यावादिमत्वेतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्व
 मपि तिउच्यते तदायत्किंचिदघटवत्पि कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति वाक्यस्य प्रामाण्य
 पत्तिरिति दूदिनिधायाह ॥ **संक्षेपइति ॥** मूले पक्षतानिरूपणे संगते रदर्शनात्तां प्रदर्शय
 ति ॥ **पक्षवृत्तित्वमित्यत्रेति ॥** तथाच प्रकृतस्य परामर्शस्य घटकतया पक्षधर्मत्वमपि प्रकृ
 तंतदपपादकत्वरूपोपादघातसंगत्यापक्षतानिरूपणं व्याप्तिनिरूपणं त्वेककार्यका
 रित्वमेव संगतिरिति बोध्यं ॥ मूले पक्षेण तात्पर्यस्य स्यार्थतयाऽनुक्तेः पक्षतात्पर्य
 णं स्वातंत्र्येण दर्शयन् मूलार्थमाह ॥ **सिषाधयिषाविरुद्धइति ॥** धनगजगतनमेधानुमितिस्थ
 ले व्याख्यापत्या सिषाधयिषामात्रस्य पक्षतात्वं निषेधति ॥ **सिषाधयिषामात्रं नेति ॥** मेधा
 नुमानात् ॥ मेधानुमितेः अतएव वक्ष्यमाणदूषणादेव सिषाधयिषामात्रं नैविहरूपविशेष
 णप्रयोजनमाह ॥ **सिद्धे सत्यामिति ॥** अतइति ॥ तत्रानुमितिनिर्वाहकपक्षतासंपत्त्यर्थ
 मित्यर्थः तत्र सिषाधयिषायां सत्यामसत्यामयीतिः सत्यां उच्यते भावप्रयुक्तस्यासत्यां च

शेषात्रावमात्रप्रयुक्तस्योक्तविशिष्टाभावस्यसत्त्वादितिभावःसिद्धौसत्यामसत्यांचेति
 सत्यांविशेषणभावमात्रप्रयुक्तस्यासत्यांतु नभावप्रयुक्तस्यविशिष्टाभावस्यसत्त्वादि
 तिभावः॥सिद्धेः॥**सत्त्वादिति**॥सिद्धेःसत्त्वेनतदेनावरूपपक्षमायाअत्रावदितिभावःसिद्धि
 धर्माविद्वद्वैशिष्ट्यंयच्चसिद्धौएककालेवछेदेनैकात्म्यवृत्तित्वेनसिद्धाध्यायिकाक्षी
 क नसिद्धेःकालिसंबंधेनसिद्धाध्यायिवाविरहविशिष्टत्वेपिनक्षतिःपरामर्शरूपकारणसत्त्वे
 सिद्धिरूपविरोधिसत्त्वेयद्यनुमितिसंस्यात्तदातस्यानुज्ञेजकत्वंवाच्यंनचैतसंभवती
 त्याशंकतेः॥**ननुयत्रेति**॥परामर्शानंतरंपरामर्शोत्तरद्वितीयसरे॥ततः॥सिद्धुत्पत्ति
 द्वितीयसरे॥**क्रमेण**॥अव्यवधानेन॥**एवमन्यत्रापि**तियत्रपरामर्शसिद्धाध्यायिसिद्ध
 यःक्रमेणएवंसिद्धिसिद्धाध्यायिपरामर्शःएवंसिद्धाध्यायिपरामर्शसिद्धयःतत्रेत्य
 र्थः॥**सिद्धिकालेपरामर्शकाले**चेतिसिद्धिपरामर्शोभयसरेइत्यर्थः॥**कथमिति**॥किम
 र्थमित्यर्थः॥**इतिप्रत्यक्षमिति**॥अनुमितिपुसाधनताविषयकमितिशेषःप्रत्यक्षोक्तैः

पूर्वमनुमितिपुसाधनताधीस्वीकारेइहासाधमग्राः**प्रतिबन्धो**प्रत्यक्षमेवनस्यादि
 तियादशेत्यादि॥यदानुमितिर्जायतामितीहासत्त्वेपर्वतोवद्विमानितिसिद्धसत्त्वेपर्वतो
 वद्विमानित्यनुमित्युत्पत्तेःपर्वतोवद्विमानितिसिद्धिसत्त्वेपितदिष्टावत्तादादशानुमि
 त्यापनिरतउक्तंसिद्धिसत्त्वइति॥इदंचोत्रेजकत्वाव्यक्तेःपरिचायकरूपमुत्रेजकत्वंतुत
 तद्वक्तित्वेनैवेतिबोध्यतेनतदिष्टायात्रेजकत्वेन॥यत्किंचिदज्ञानमित्यस्यएतदुत्तर
 कालीनमित्यादि॥यत्किंचिदज्ञानस्यसर्वदासिद्धत्वेनतदुपेक्षेणविरहात्॥नानुमितिरिति
 नानुमित्यापत्तिरित्यर्थः॥तदिष्टायास्तत्राव्यक्तित्वेनोत्रेजकत्वानस्युपगमादितिभावः॥**न**
चयत्किंचित्॥ज्ञानंजायतामित्येतादशेष्टाकालेसिद्धिकालेप्यनुमितिर्नवत्येवेतिर्वा
 च्यम्॥अनुमितिसामग्रीसत्त्वेआत्मादिविषयकयत्किंचिन्मानसादिसासत्वानयमेनय
 त्किंचित्मानसाद्युत्पत्त्येवतादशेष्टाविषयसिद्धेस्तत्रानुमित्युत्पत्ताविष्टापत्यसंनवात्
 नचनुमितित्वप्रकारकत्वात्वेनानुगतिरूपेणैवोत्रेजकत्वंवाच्यंतावत्तैवयत्किंचित्ज्ञा

नंजापलां इति छावार ए सं न वात् न तु तत्र द्यक्त्वेनोत्तेज कत्वं कल्या गोर वा दित्य
 त्यत आह वद्वि व्याप्येति प्रत्यक्षातिरिक्तं ज्ञानं नित्यस्य शब्द सामग्र्य सत्वे इत्यादिः
 शब्द सामग्री सत्वे शब्दो धनैवे छाविषये सिद्धि सं न वात् न वत्येवानुमिति रित्यनेन सं
 बध्यते तथा चानुमित्यप्रकार के छात्वेनोत्तेज कत्वे तत्रानुमिति र्न स्यादिति नावः
 तद्विग कत्व प्रवेशस्य फलमाह एवमित्यादिना नानुमिति रिति इच्छायास्तत्र द्यक्त्वे
 त्वेनात्तेज कतया तदिच्छा रक्तेरनुत्तेज कत्वादिति नावः इदं तु बोध्यं पर्वते वद्वि अनुमिति
 र्जायितामित्याद्यनुगते ज्ञानां पर्वतत्वा छिन्नोद्देश्य कत्व प्रकारतानि रूपित वद्वि वि
 धेय कत्व प्रकारता शा ल्यनुमिति गोचरे छात्वेनानुगत रूपेणोत्तेज कत्वं प्रत्यक्षा
 तिरिक्तं ज्ञानं जायतामित्याद्यनुगते ज्ञानां तत्र द्यक्त्वेन न तु सकले ज्ञानां तत्र
 द्यक्त्वेन गोर वादितिसिद्धि पाधपिषा काले पर्वतो वद्वि मानिति सिद्धि सत्वे पर्वतो
 वद्वि मानित्यनुमित्युत्पत्तेस्तादृश सिद्धि र्न तादृशानुमिति प्रतिबंध कत्वे स्यादत उक्तं

॥ रामः ॥

१०

सिषाधपिषा विरह काल इति विविक्ष्य वक्तव्य इति पर्वतो वद्वि मानित्याद्यनुमितौ प
 र्वतत्वाद्यवच्छिन्न विशेष्य तनिरूपित वद्वि त्वावच्छिन्न प्रकारता शा ल्यनिश्चयत्वेन प्रति
 बंधिका वक्तव्योत्तरः तत्प्रयोजन मानमाह तेनेति सिद्धिरेवेत्येवकारेण सामाना
 ध्यकरणेन सिद्धि व्यवच्छेदः सामानाधिकरण्येनानुमिति प्राप्तितीति सामानाधिकरण्य
 मत्रिणानुमिति प्रति इत्यर्थः अन्यथा अवच्छेदकावच्छेदेनानुमिते रपि सामानाधिरण्या
 वेगाहितया तद्व्यवच्छेदा प्रतीतेः सिद्धिमात्रमिति पक्ष विशेष्य कसाध्य प्रकारनि
 श्चयत्वेन विरोधितमित्यर्थः उपाध्यायस्तु सिषाधपिषा विरह विविक्ष्य सिद्धि प्रत्य
 क्ष सामग्री कालेपि च नानुमित्यापत्तिरित्याहुः तदुपयितुं प्रत्यक्ष सामग्र्य भावस्य पक्षता
 कुक्ष्य प्रवेशे प्रत्यक्ष सामग्री काले कथं नानुमिति रित्युक्तं तद्विषयि ज्ञानानुत्पादा र्थं प्र
 थमतः स्वसिद्धांतमाह इदं बोध्यमित्यादिना संशयोत्तर प्रत्यक्ष प्रतिहेतु नूतस्य विशेष
 पदर्शनस्य सत्वादिति नावः एतादृश प्रत्यक्ष सामग्री काले पर्यंतानुपावनंतद्विषयेऽ

अनुमितिसामग्री संपत्तिप्रदर्शनार्थं स्वतंत्रेण अनुमितिसामग्री प्रदर्शनेन प्रयासाप-
 त्तिः स्वातंत्र्येणेति ननु पक्षताकुक्षिप्रविष्टत्वेन त्वर्थः शब्दसिद्धौ सत्यासंशय-
 जाते जायतामिति श्रयामनुमितेरुत्पादात्सिद्धावनुमिति गोचरे शास्त्रेन तादृशं
 छ-। ले प्रत्यक्षे सामग्रीकालेऽनुमित्यनुत्पादेन सामग्रीमनुमितित्वप्रकार-
 के शास्त्रेनोक्तकत्वस्यावश्यकतया एकस्यैव रूपेण ज्ञेयकत्वात् न वा त-। एवमुक्तयत्र सि-
 षाधयिषानिरास्य नैकसंबंधनविशेषणत्वसिद्धौ समवायघटितसामानाधि-
 रण्येन चक्षुः संयोगादिरूपसामग्री तु स्वाश्रयचक्षुः संयुक्तमनः प्रतियोगितवि-
 ज्ञातियसंयोगीयघटितसामानाधिकरण्येनैकैकस्यैव रूपेण तयोः प्रतिबंधकत्वात्
 न वादित्याशय इति दिक् ननु अनुमितिप्रतिप्रत्यक्षसामग्रीः स्वातंत्र्येण प्राप्तव-
 धकत्वेति निम्ने विषये प्रत्यक्षसामग्रीकालेऽनुमित्यनुपपत्तिः मन्मते त्वनु-
 मानातिरिक्तप्रवृत्तसाध्यसाधनत्वेन पक्षताकुक्षौ तस्याः प्रवेशोक्तोक्तपक्ष-

नवकांशदत्तः प्राह एवमिति अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधिकेति तथा च निम्नवि-
 षयकानुमितिसामग्रीनावघटितप्रत्यक्षसामग्रीस्तत्रावाप्तापूर्वोक्तस्थले-
 अनुमितित्वनुपपत्तिरिति नावः यद्वा अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधिकेति अनुमितिसा-
 मग्रीमेव प्रतिबंधिका ननु निम्नविषयकप्रत्यक्षसामग्रीनुमितौ प्रतिबंध-
 धीकस्यार्थः तथा च प्रत्यक्षसामग्रीः समानविषयकानुमितिप्रत्येव प्रतिबंध-
 कतया न प्र-। वेत्ति ननुमित्यनुपपत्तिरिति नावः हेत्वा नासानिति विज्ञयलक्षण-
 ककारित्वमत्र संगतिर्बोद्धव्या ननु लक्षणं तत्र साधारणधर्मज्ञानं विना विशिष्टो-
 सानुदयादिना गोनिश्चयो ज केन इत्यतः प्राह तत्र लक्षणविति हेत्वा नासल-
 क्षणं त्वित्यर्थः लक्ष्ये तल्लक्षणं ग्राहयति तथा ह्यति ते व्यतीरकारादयः ननु यदिप-
 यकत्वेन तत्र तली वा यो व्य-। रवेदकत्वं तया च बहिमान् धूनादित्यत्र वादो ना-
 वेति श्रुतिः पर्वतविशेषकवद्व्यजावप्रकारकनिर्णयत्वेन वद्व्यनुमितिप्रति-

प्रतिबंधकत्वेन वदन् भावविषयकत्वस्य प्रतिबंधकतावच्छेदककोटिनिविष्टत्वात् न वस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वनातिरिक्तवन्नित्वं वा वच्छेदकत्वं तत्तीयार्थः वदन् भावविषयकत्वस्यावच्छेदकोटिप्रविष्टत्वेऽप्यवच्छेदकतापर्यस्य अधिकरणत्वादतिरिक्तवन्नित्वाच्च नातिव्याप्तिरिति व्यैवोपायानि निवेशे संज्ञवापत्तेः ॥ प्रप्राप्त्यज्ञानानास्कंदितत्वस्याधिकस्य प्रतिबंधकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वात् ॥ अनतिरिक्तवन्नित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशेऽङ्गदोषाङ्गिमान्धूमादित्यादौ वदन् सरेव जावविशिष्टद्रुदादावव्याप्त्यपत्तेः प्रतिबंधकत्वाभाववेति द्रुदद्रुत्येताशज्ञानिवदन् जावविशिष्टद्रुदविषयकत्वस्य मत्वात् ॥ विशिष्टद्रुदस्य द्रुगनतिरिक्तत्वादित्यत आह ॥ यद्विषयकत्वं चेति ॥ एतद्विवक्षणप्रयोजनमाह ॥ तेनेति ॥ बाधजन्यस्य बाधजन्यसाधारणस्य पर्वतविशेषकवद्वान् जावप्रकारत्वादेरित्यर्थः ॥ अनुमिति विरोधित्वेऽपि ॥ अनुमिति विरोधितावच्छेदकत्वे

१२

पि न क्षतिः न वदन् जावार्दवति ॥ न्यासिः ॥ इतरथा तु वदन् जावविषयकत्वस्य पर्वतविशेषकवद्वान् जावप्रकारकत्वरूपानुमिती प्रतिबंधकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वात् तत्रातिव्याप्तिः ॥ स्यादिति भावः ॥ यादृशविशिष्टेति विवक्षितेति तत्रेनातिव्याप्तिरित्याह ॥ तत्रेत्यादिना ॥ न च वदन् जावविशिष्टपर्वतस्याप्रसिद्धत्वेऽपि यादृशविशिष्टपर्वदेन वदन् जावत्वविशिष्टवद्वान् जावमुपादाय तत्रातिव्याप्तिरिति वाच्यं यादृशविशिष्टेति विवक्षणे नरिक्तवन्नित्वस्यैवावच्छेदकत्वस्य लक्षणे निवेशनीयतया वदन् भावविषयकत्वस्य प्रतिबंधकत्वाभाववित्तिवद्वान् जाव इति ज्ञाने च ते स्तत्रेति व्याप्तेरभावात् ॥ न चैव पूर्वकृतिरित्यावद्वान् जावत्वविशिष्टद्रुदादावव्याप्तिरिति वाच्यं ॥ यादृशविषयकत्वेनेत्यस्य पदपावच्छिन्नविषयकत्वेनेत्यर्थकत्वात् न वमित्यस्य च तद्वत्त्वमित्यर्थकत्वात् ॥ द्रुद इति ज्ञाने वद्वान् जाववच्छिन्नविषयकत्वाभावात् ॥ प्रप्राप्त्यज्ञानानतिरिक्तवन्नित्वरूपस्यावच्छेदकत्वस्य विवक्षणोऽनु

मिति प्रतिबंधकत्वाभाववति क्रोदोवक्रिमात्रवेति संशये क्रोदोवक्रिमात्रवानित्याहार्य
निश्चयेः प्रामाण्यज्ञानास्कंदितत्वाद निश्चये च वक्रिमात्रविषयकत्वस्य सत्त्वाद्
संभवइति चेन्न। ज्ञानस्येत्यत्र ज्ञानपदस्यानाहारा प्रामाण्यज्ञानास्कंदितनिश्चय
परतया तादृशनिश्चयनिष्ठं यादृशविशिष्टविषयकत्वसमनुमितिप्रतिबंधकतानति
रिक्तवृत्तितत्त्वमित्यर्थत्वात् इति दिक् सत्प्रतिपक्षस्यानित्यो दोषत्ववादी संकृते न च
यत्रेति विशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादिति पाषाणमयत्वे वक्रिमात्रव्याप्यत्वाभावादिभावः। इ
ष्टापत्रैरिति। तथा च सङ्केतुत्वात् नो प्रतिपरामर्शेऽपि निदुष्टत्वमिति भावः। अन्यथा।।
प्रतिबंधकी भूतत्वं न विषयस्यापि दोषत्वे। अनित्यदोषत्वापत्तेरिति। पक्षे साध्याभा
वन्नमदशायां सङ्केतावपि दोषत्वापत्तेरित्यर्थः। इत्यंच।। यादृशविशिष्टविषयक
त्वेन ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तादृशविशिष्टस्य दोषत्वे च। हेत्वादिकमित्यादिना साध्या
भावविशिष्टपक्षपरिग्रहः। यादृशविशिष्टपदेन व्यभिचारत्वादिविशिष्टव्यभिचा

रादिकमादाय लक्षणं न संभवति व्यभिचारविषयकत्वस्य प्रतिबंधकताशून्ये व्यभिचा
रइति नेवति त्वेनातिरिक्तवृत्तित्वात् किंतु व्यभिचारादिविशिष्टहेत्वादिकमादायेवेति व्य
भिचारादिविशिष्टहेत्वादिकमेव दोषइति भावः। ननु व्यभिचारादिविशिष्टस्य हेतोर्दोषत्वे तद
स्य हेतावभावादेतो दुष्टत्वव्यवहारो न स्यात्। न च तदा त्वेन तद्वत्त्वविवक्षणीयमिति वाच्यं।
तथा सति वक्रिभावविशिष्टक्रोदादेस्तादात्म्येन धर्मेऽभावो न क्रोदपक्षे के धर्मस्य दुष्टत्वं
न स्यादित्यत आह। तद्वत्त्वं चेति। न च वक्रिव्यभिचारविशिष्ट इवत्वादे धर्मेऽपि स
त्त्वादतिव्याप्तिरिति वाच्यं। यादृशविशिष्टविषयकज्ञानत्वे न यदेतु कानुमितिप्रति
बंधकत्वं तादृशविशिष्टाश्रयत्वे तु तस्यैव दुष्टत्वादिति। सत्प्रतिपक्षादेरनि
त्यदोषत्ववादिनां मतमाह। परेत्वेति। ननु वक्रिभावादिव्याप्तेर्यत्तु देनोपादातुं श
क्यत्वेऽपीतस्याः धर्मावृत्तितया न धर्मस्य दुष्टत्वं स्यादत आह। तद्वत्त्वं चेति। ज्ञानेति
एकज्ञानविषयत्वेन तद्वत्त्वमित्यर्थः। अत्र। प्रतिपरामर्शकालीने धर्मादिसङ्केतो तत्त्व

ल्यनात् । ज्ञानस्य संबधत्वकल्यनात् । ननु सचेतावपि बाधित इति व्यवहारेण संबधत्व
 कल्यनं ज्ञानस्य न विष्यति तत आह । नत्रेति । बाधश्च मकार्त्वा ने सचेतावित्यर्थः । प्रत्यु
 तायेन बाधितः । पुरुषस्तु ज्ञात इत्येव व्यवहारादिति ज्ञाव । तादृश व्यवहाराव्य
 वहारयोः । स्वानुभवमात्र साक्षिकत्वमाहुरित्य । स्वरसबीजं । यथाश्रुतिविरोधित्व
 त्यागे बीजमाह । तेनेत्यादिना । ननु तदेतु कतत्साध्यकानुमितिं प्रतिषेधे तौ तसाध्यव्य
 निचारग्रहात्तावो हेतुवार्थस्तथाह । तदज्ञावेति न क्षतिः नाव्याप्तिः । ननु अत्र लक्षणे
 अवच्छेदकत्वं न स्व रूपसंबधविशेषः । पूर्वोक्तदोषादित्यनतिरिक्तवैति त्वमेव निवे
 शनीयं । तथाच धूमवान्वक्त्रैरित्यादौ प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तिस्तद्विष
 यकत्वस्य प्रतिबंधकतानतिरिक्तवैति त्वादत आह । संक्षेप इति । प्रकृतानुमितिप्रति
 बंधकतावच्छेदकेतराद्यदितत्वेनानुमि विरोधितावच्छेदकं विवक्षणीयं प्रमेयत्व
 विशिष्टव्यभिचारश्च प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकं । नतो यो व्यभिचारस्तदि

१४

तरतु प्रमेयत्वं तद्वदत एवेति न तत्रातिप्रसंग इति दिक् । नन्वत्रानुमिति । तत्कर
 णज्ञानान्यपरं प्रतिबंधकत्वमन्यकैतरनिष्टप्रतिबंधतानिरूपितत्वधटितं यदित
 दापर्वतो वृद्धिमान् नितिसमूहात्तं बनावत्प्रकृतानुमितिनिष्टप्रतिबंधतानिरूपित
 प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात् । यदि च तादृशान्यतरत्वावच्छिन्नप्रतिबंधतानिरूपि
 तत्वधटितं तदा तादृशान्यतरत्वस्य कस्यचित्प्रतिबंधतानिवच्छेदकतयाऽसंभवः
 तादृशान्यतरत्वव्यापकप्रतिबंधतानिवेशोच्यव्यभिचारादौ चाव्याप्तिः । व्यभिचारादेर
 नुमित्यविरोधितया बाधादेश्च व्याप्तिः । ज्ञानाविरोधितया तत्प्रतिबंधतायास्तथावि
 धन्यतरत्वा व्यापकत्वात् । किंच तद्वर्मावच्छिन्नपक्षकतद्वर्मावच्छिन्नसाध्यकतद्वर्मा
 वच्छिन्नहेतुकानुमितितत्कारणज्ञानान्यतरविरोधित्वं लक्षणे निवेशनीयमन्य
 थापर्वतो वृद्धिमान्धमात् । इत्यादौ पर्वतादौ कांचनेमयत्वाभासः स्यात् । एवं हि
 निर्वर्द्धिः पर्वतो वृद्धिमान्निर्वर्द्धिः वृद्धिमानित्यादौ न कोपि हेत्वाभासः स्यात्तादृशानु

मितेरप्रसिद्धरतज्ञाद या दश साध्येति संनवेति ॥ कयुर्गंधर्वाना स्नेहादित्यासौ दो
 सवहेत्वाभासाः संनवंतीति तावः हत्वा नास्ति लक्षणमुक्तमूले वक्ष्यमाणेषु अने
 कांतिकादिलक्षणेष्ु क्वचिदोषं क्रदिनिधाय स्वयमनेकांतिकादिनां लक्षणान्याह
 एवमिति ॥ साधारणदित्यादिनाः साधारणानुपसंहारिणेः परिग्रहः तन्वेतस्यानु
 मितितत्करणज्ञानान्यतरविरोधिज्ञानविषयत्वाभावात्कथं हेत्वाभासत्वमित्य
 तोदूषकता बीजमाह ॥ तेन चेति ॥ एवमत्रेपि क्रियते इति ॥ व्याप्तिघटकव्यभिचारं
 शो व्यभिचाज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वादिति तावः ॥ प्रतिबंधत इति ॥ व्याप्तिघटकीभूत
 सामानाधिकरणग्रहः प्रतिबंधत इत्यर्थः ॥ एवं च साधारणसाधारणानुपसंहारि
 णं व्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकरूपदूषकता बीजैको नैकहेत्वाभासत्वमुपपद्यते साधा
 रणेनाव्यभिचारग्रहस्यासाधारणेन समानाधिकरणग्रहस्यानुपसंहारिणच व्यति
 रेकव्याप्तिग्रहस्य प्रतिबंधादिति तावः ॥ प्राचीनमतमाह ॥ अन्येत्विति ॥ पक्षे साध्यसंदे

दशयामेवासाधारणस्य हेत्वाभासताननुनिश्चयदशायां तदापक्षस्येवपक्षत्वेन नि
 श्चितसाध्यवद्वाच्यत्वाभावादित्यनित्यदोषत्वं तस्येत्याह ॥ इत्यंचेति ॥ असाधारण
 घटकसपक्षत्वस्य निश्चयत्वघटितत्वचेत्यर्थः ॥ तत्र निश्चितसाध्यवतिपक्षे ॥ साधारणदि
 त्रयाणामेकहेत्वाभासत्वानुपपत्तिवदंतीत्यनेनास्वरसः सूचितः व्यतिरेकव्याप्तिग्र
 हप्रतिबंध इति ॥ केवलान्वपिसाध्यके चान्वयव्याप्तिज्ञानादेवानुमितिरिति तावः ॥ तन्वे
 वसाध्यतावसाधकत्वात्प्रतिपक्षादिरुद्धस्य नेदोनस्यादतज्ञाह ॥ सत्प्रतिपक्षेत्विति
 प्रतिहेतुः ॥ प्रतिकूलोद्वितीयो हेतुः ॥ इति विशेषः ॥ इत्यनयोर्नेदः ॥ ननु दूषकता बीजैको
 पि हेतुर्नेदात्प्रतिपक्षः ॥ हेतौ कोविषरुद्धरूपहेत्वाभासांतरमित्युच्यते तदा
 यत्रान्वपिनाहेत्वंतरेण प्रतिरोधस्तत्र सत्प्रतिपक्षोयत्रतुव्यतिरेकिणतत्रहेत्वा
 भासांतरं स्यादतो नेदो ॥ कांतरमप्याह साध्याभावेति ॥ वस्तुगत्वासाध्याभावावसाधक

हेतावेवसाध्यसाधकत्वन्मम इति स्थापनावदिनं प्रतिज्जमरूपाशक्तिसूचकत्वं विरु
द्धस्य न त्वेवं सत्प्रतिपक्षस्येति नावः साध्या नाव व्याप्येति एवं साध्यवदन्मी त्वव्या
प्यन्यसः पक्षनिष्ठो साध्या नावसाध्यवदन्मत्वव्याप्यावपि बोध्यैः अन्यमत्वादिनात्र
नुगमानुविजागव्याघातः सत्प्रतिपक्षव्यवहारोपपिकमन्येषां सत्प्रतिपक्षश्लक्ष्
णमाह प्रगृहीतेति नित्यत्वव्याप्यशब्दत्ववत्ताज्ञानभ्रमन्यकालीनानित्यत्वव्याप्य
कृतकत्वपरामर्शसत्त्वेपिसात्प्रतिपक्षव्यवहारानावात्कालीनां तन्मु यस्थिति विशेषणं
गृहीताप्रामाण्यकनित्यत्वव्याप्यवत्ताज्ञानकालीनानित्यत्वव्याप्यकृतकत्वपरामर्शस
त्त्वेपितद्व्यवहारानावादगृहीताप्रामाण्यकैति प्रथमोपस्थिति विशेषणं तादृश
कालिनानित्यत्वव्याप्यवत्तापरामर्शसत्त्वेपितत्राप्रामाण्यग्रहकालेतथा व्यवहार
भावदगृहीताप्रामाण्यकत्वं द्वितीयोपस्थिति विशेषणं व्यवहारमात्रोपयोगिनो नि
रुक्ते रूपस्य प्रकृतास्वरसंस्त्वयति अन्य इति सत्प्रतिपक्षस्य दूषकता बीजं प्रद

१६

शयति अत्रेत्यादिना सत्प्रतिपक्षस्य संशयजनकत्वं दूषकता बीजं न त्वनुमिति
प्रतिबंधकत्वं तदनावव्याप्यवत्ताज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वेनानाभावादिति
ति रत्नकोशकारमतं दूषयितुमुपन्यस्यति अत्र केचिदित्यादिना अनुमितिर्न
वत्त्वेवेति अनुमितिप्रतिपक्षेदनावव्याप्यवत्ताज्ञानप्रतिबंधकत्वेमानाभावात् कृ
ततत्तदनावानुमिति सामग्री नो मेव तत्तदनावकोटिकसंशयानुमित्युत्पत्तौ बाध
कानावात् संशयानुमितिप्रत्युन्नयव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेनातिरिक्तहेतुताकल्पनाप्र
गौरवानावाच्चेति नाव ननुपद्युन्नयनासकत्वे सै उन्नयनानंतदापि त्वादित्येदोषस
त्त्वेपितत्वमुक्ते नयस्मृतावुन्नयोर्मानापत्तिरित्यत आह फलबलेन चेति तथा च त
त्रापीतत्वसाक्षात्कारस्यैवानुन्नयविकृतया शुक्लत्वग्रहेपितरूपदोषस्य प्रतिबंधक
त्वं कल्पयित्वापि तसाक्षात्कारसामग्री अधिकबलत्वमेव दूरत्वदोषे सप्तमिस्था
णुत्वपुरुषत्वयोः स्मृतौ संशयस्यैवोदयात्तत्र सामग्रीः समबलत्वमेव कल्प्यत इति भा

वः॥ ज्ञानमात्रे॥ तादृशज्ञानत्वावच्छिन्नं॥ विरोधे दोषविरोधाजन्यं॥ गौरवादिति॥ कार्य
 कारणभाववक्ष्यकृत्यने गौरवादिति भावः॥ कथं तर्ह्यनयव्याप्यवृत्तानि श्रवयात्प्रातिपक्षिकः
 बध्यतावच्छेदकं क्रान्तत्वादिति भावः॥ कथं तर्ह्यनयव्याप्यवृत्तानि श्रवयात्प्रातिपक्षिकः
 संशय इत्याहं कथं न च त्वेव तावद्भावता॥ निश्चये प्रामाण्यं न गृह्यते इत्याह॥ यत्र चे
 ति॥ आश्रयासिद्धादीत्यादिना स्वरूपासिद्धिर्वाप्यत्वासिद्धौः परिग्रहः॥ केषां चिन्मतमा
 ह॥ एववद्विमानित्यादिना॥ वदंतित्यनेनास्वरसंबीजं तु नीलधूमत्वात्प्राप्तिसत्त्वात्कथं व्या
 प्यत्वासिद्धौः॥ न च तत्र व्याप्तिसत्त्वेऽपि नीलधूमत्वस्यानवच्छेदकत्वात्तदवच्छेदेन व्या
 प्यत्वासिद्धिरेवेति वाच्यं॥ अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वस्य नीलधूमत्वेऽपि सत्त्वा
 त्॥ स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावाद्वाप्यत्वासिद्धिरित्येव चिन्॥ तथा सति पशुमा
 न॥ सास्तादिमत इत्यादावपि व्याप्यत्वासिद्ध्यापत्तेः सास्ताद्यपेक्षया गोत्वापत्तेर्लघुत्वे
 न सास्तादेः॥ स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावात्॥ अस्तु वानीलधूमत्वादेः स्वरूपसं

बंधरूपवच्छेदकत्वाभावात्तदवच्छेदेन व्याप्यभावरूपाव्याप्यत्वासिद्धिर्न तु तस्या
 हेतुत्वाभावात्॥ अनुमितिकारणं नूतनव्याप्तिज्ञानाविरोधित्वात् न च वद्विमतन्यावृ
 त्तिप्रमेयवानिति प्रमेयत्वसामानाधिकरण्येन व्याप्यवगाहिज्ञानादनिमित्त्यापत्ति
 कारणपहेतुतावच्छेदकावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानस्यैव कारणतया तद्विरोधितयानिरु
 क्तव्याप्यत्वासिद्धिर्हेतुत्वाभावात्तदवच्छेदेन व्याप्यत्वासिद्धिर्हेतुत्वाभावात्
 ज्ञानकस्य कारणत्वेऽपि तत्र स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावात्तदवच्छेदेन व्याप्यत्वासिद्धिर्हेतुत्वाभावात्
 वगाहितया विरोधित्वात्॥ तस्माद्वर्धविशेषणस्य लेन व्याप्यत्वासिद्धिर्हेतुत्वाभावात्
 स॥ पुरुषस्त्वधिकेन निग्रह्यते इति॥ साध्याभावादिरीत्यादिना साध्यवदन्यत्वस्य पक्षा
 दिति साध्यादेश्च परिग्रहः॥ तद्वर्धमिकतदभावनिश्चयः॥ अनाहाराप्रमाणज्ञानाना
 स्कंदिततद्वर्धमिकतदभावनिश्चयः॥ बाधबुद्ध्युत्तरक्षणे॥ लौकिकसंनिवर्धजन्यवि
 शिष्टबुद्धेरानुभाविकत्वादाह॥ लौकिकसंनिवर्धजन्येति॥ मन्वेवं तदिन्द्रियजन्यत्वे

किकवाधनिश्चयोत्तरं तदिंद्रियजन्यलौकिकविशिष्टप्रतीतिरिति चेन्नः अलौकि-
 कत्वं प्रतिबध्यतावच्छेदककोटावनिवेश्यतदिंद्रियजन्यतद्विशिष्टबुद्धौ तदिंद्रियज-
 न्यलौकिकतदभावनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वोपगमात् । तदिंद्रियजन्योपनीतजा-
 नात्मकवाधनिश्चयोत्तरं तदिंद्रियजन्यलौकिकतद्विशिष्टबुद्ध्यात्प्रतिबंधक-
 तवच्छेदककौटौलौकिकत्वस्य निवेशः । नचलौकिकतदिंद्रियजन्याभावप्रमास्यत्वे-
 तदधिकरणे प्रतियोगिनो सत्त्वादेवन तद्विशिष्टलौकिकप्रत्यक्षापत्तिरित्यतस्तथावि-
 धप्रतिबध्यप्रतिबंधकत्वावेनेति वाच्यं यत्र प्रयोग्यधिकरण एव सन्निकृष्टाधिकरणं
 तद्वत्तेरभावस्य प्रत्यक्षात्मकारो यो दोषेण जनितस्तदुत्तरं तदधिकरणे प्रतियोगि-
 नोलौकिकप्रत्यक्षापादनात् यत्राभावलौकिकप्रत्यक्षजनकदोषस्य प्रतिबंधक-
 त्वादेव नेयमापत्तिरन्यथाऽभावारोपोपत्तिरूपेण प्रतियोगिप्रत्यक्षापत्तिरिति तु न
 विना स्थस्यदवस्थदोषेण भावलौकिकप्रत्यक्षात्मकारोपस्तदुत्तरं प्रतियोगिप्रत्य-

क्षापादनात् तत्राभावलौकिकप्रमासकालं तद्विती यक्षणे वा तदधिकरणे प्रतियोगि-
 प्रकारकानुसूयमानारोपजनकदोषसमवधानं तत्राभावप्रमोत्तरं प्रतियोगिनोलौ-
 किकप्रत्यक्षात्मकारोपादानवारणाय इंद्रियनेदेन तथविधप्रतिबध्यप्रतिबंधकत्वा-
 वोयगमात् । शंखो न पीतः वंशो नोरग इति निश्चयेऽपि पित्तमंडकवसां जनादिदोषवशात्
 शंखः पीतः अपमुरग इत्यारोपो दयात्तत्रैव निवारवारणया हे दोषविशेषेति । दोषसामा-
 न्याजन्यत्वं निवेशः नममात्रस्यैव बाधाप्रतिबध्यतापत्तिरतो विशेषेति । तथा सति पित्त-
 मंडकवसां जनादिदोषान्विशिष्योपादाय तदजन्यत्वं प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ
 निवेशनीयमिति नावः । नचपित्तद्व्यात्मकदोषाजन्यत्वं निवेशो व्यर्थः । शंखः पीतः
 इति नमेशंखांशोऽनुसूयमानस्यैव पित्तद्वयस्यैव पित्तमः । आरोपोपगमेन तदंशे लौ-
 कीकत्वस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकनिवेशः नचतत्रैव निवारवारणयंदिति वाच्यं । पित्त-
 द्वयस्यांतरानवस्थानदशायां न पीतपीति रमः शंखादौ प्रत्यक्षोदयेन स्मर्यछेमा

एणरोपस्यैव तत्र नवीनैः स्वाकारस्तदंशे तस्य लौकिकत्वात् तथा सति शंखः पी
 त इति प्रत्यक्षोत्तरं पीतं साक्षात्करोमि न साक्षात्कारित्वग्रहानुपपत्तिस्तदंशे लौकिक
 विषयतायास्तत्राज्ञावादितितुनः ॥ लौकिकविषयताया इव दोषविशेषजन्य
 तस्यापि साक्षात्कारित्वव्यंजकत्वादप्यथाऽपमुरग इति स्मर्यमाणोपेसाक्षात्का
 रित्वग्रहानुपपत्तेः शंखो न पीत इत्यादितदिदं द्वियजन्यबाधाबुद्ध्युत्तरं पित्रादिदोष
 वपाशात् तदिदं द्वियजन्यसंखपीत इत्यारोपो यद्यनुभवसिते दस्तदापूर्वोक्तं द्विय
 जेदं त्रिन्नप्रतिबंधप्रतिबंधकाभावे विदोषाजन्यत्वं प्रतिबंधतावच्छेदके निवे
 शनीयमिति ध्येयम् ॥ ननु बाधप्रतिबंधतावच्छेदककोटौ लौकिकजन्यत्वस्य नि
 वेशे बाधनिश्चयोत्तरं लौकिकसंनिर्घर्षजन्यसंशयापत्तिरिति चेन्न ॥ न तलं यद
 वदित्याकारकलौकिकप्रत्ययोत्पत्तिकाले स्वातंत्र्येण कथंचिदुपस्थितस्य घटाभा
 वादे न तत्प्रकारतया ज्ञानवारणाय समानधर्मितावच्छेदकवृत्तकोटि लौकिक

प्रत्यक्षसामग्र्याः विपरितकोटिज्ञानप्रतिबंधकत्वमवश्यमंगीकरणीयं ॥ तथा च बाध
 निश्चयोत्तरमपि नापत्तिः ॥ लौकिकसंनिर्घर्षजन्यसंशयस्य तत्कोटि लौकिकप्रत्य
 क्षसामग्र्याः प्रतिबंधिकायाः सत्त्वेन विपरितकोटिज्ञानासंनवात्तर्हि लौकिकसंनिर्घ
 र्षजन्यसंशयो न स्यादिति ॥ ज्ञानप्रत्यासत्तये व पूर्वोपस्थितकोटयोर्ज्ञानसंनवादिति
 यत्संशयात् पूर्वतत्कोटयंशे लौकिकसंनिर्घर्षसत्त्वे कथं संशयस्य न लौकिकत्वं क
 थं वा तत्र संशये विपरितकोटिज्ञानं ॥ तत्कोटि लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधि
 कायास्तत्रत्वादिति तन्न ॥ तत्र लौकिकसंनिर्घर्षसत्त्वेपि संशयजनकदूरत्वादिदोषस्य
 लौकिकप्रत्यक्षप्रतिबंधकस्यासत्त्वेन लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याभावादुपपत्तेरित्य
 न्नत्र विस्तरः ॥ कस्यचिन्मत्तदुपयत् ॥ नत्विति ॥ इति युक्तमित्यनेनान्वयः ॥ नन्वेवं बा
 धनिश्चयकात्यासंस्पृष्टत्वे ज्ञानाभावे देवानुमित्यभावापत्तौ बाधनीश्च यस्याना
 नुमिति विरोधित्वमिति हेत्वाभासत्वं न स्यादत आह तद्विरोधितयेति ॥ अनुमिति

करणि नूतसाध्यसंस्तुतज्ञानविरोधितयेत्यर्थः॥ नन्वप्रसिद्धसाध्यकानुमिति
 कुत्रापि नवत्येवेत्यत आह॥ साध्यसंशयेति ननु संशयश्च न्यक्कालेपिसिषाधपि
 षाका॥ लीनसाध्यनिश्चयात्मकसाध्यसंस्तुतज्ञानमेवेत्यत आह॥ प्रादिति॥ प्रा
 दिनासिषाधयिषाकालीनसिद्धिपरिग्रहः नचसंशयांतरोत्यस्यैवानुमितिरिति वा
 च्यं॥ सति विशेषदर्शने संशयायोगात् पक्षविशेषकसाध्याभावज्ञानप्रमत्तनिश्च
 योऽनुमितिप्रतिबंधकस्तदभावः कारणमतस्तादृशप्रमात्वमेव बाधइति॥ प्राचीन
 मतंदूषयति॥ एवमिति॥ प्रमात्वज्ञानमपि॥ प्रमात्वनिश्चयोपि॥ मानाभावादिति॥ ग्राह्या
 भावानवगाहेनस्तादृशज्ञानस्य विरोधित्वेमानाभावादित्यर्थः॥ ननु पक्षे साध्या
 भावज्ञानेपि तत्राप्रामाण्यज्ञानकालेऽनुमितेरुदयान्न साध्याभावज्ञानप्रतिबंध
 कं॥ अस्मन्मते तु तदा साध्याभावज्ञानप्रमात्वनिश्चयाभावदेवानुमित्युत्पत्तिरत आ
 ह॥ गौरवादिति॥ तथाच तत्रानुमितिनिर्वाहयसंशयनिश्चयसाधारणप्रामाण्यज्ञा

नाज्ञासत्त्वायोगात्तदिति॥ ननु अग्राह्यताप्रामाण्यकसाध्याभावनिश्चयस्यप्रतिबंधकत्वे॥ अर्हं॥
 नाभावएवप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ निवेश्यते॥ ननु पक्षविशेषकसाध्याभावज्ञा
 नप्रमात्वनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वगौरवादित्यर्थः॥ यत्र पक्षे साध्याभावज्ञानम
 स्ति नु तत्र प्रामाण्यज्ञानं न वाऽप्रामाण्यज्ञानं तत्राप्यनुमितिर्नवत्येवेति भावः॥
 साध्याभाववत्यक्षयदितप्रमात्वविषयकत्वेऽनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्त
 वृत्तित्वात् तस्याभासत्वं दुर्वारमिति तु नः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारदिरिव तादृश
 विशिष्टांतरघटितत्वे प्रथमोपस्थितप्रमात्वनिश्चयएव तथा स्यादत आह॥ प्र
 न्यथेति॥ सत्प्रतिपक्षादावित्यादिना असिद्धादिपरिग्रहः॥ प्रतिबंधकत्वापत्तेरि
 त्यस्यानुमित्यादायित्यादि॥ ननु साध्याभावज्ञानप्रमात्वज्ञानेऽनुमितिप्रतिबंध
 कस्तदभावेतु नेत्यन्यथाऽनुमित्यादौ व्यतिरेकान्याप्रमात्वज्ञानस्यानुमि
 तिप्रतिबंधे क्वत्वमियस्त्विति॥ क्वचिदुपयुज्यते इति॥ तथाचानुमितितत्कर
 णज्ञानात्परंप्रतिसाक्षात्प्रतिबंधकी नूतज्ञानविषयत्वानावान्न साध्याभा

वप्रमात्वंदत्वा ज्ञास इति ज्ञावः॥ व्यभिचारज्ञानादेरित्यादिनाः सिद्धिः ज्ञानपरिग्रहः
 ज्ञेय इति॥ तथा च बाधस्थलेऽप्रसिद्धव्यभिचारान्वेन्यतरनियमेपि बाधज्ञानस्य
 व्यभिचारविषयकत्वात्तावेपि हेत्वा ज्ञासांतरत्वमिति ज्ञावः न च हेतुमान्नपक्षः
 साध्या ज्ञाववानित्याकारक एव बाधग्रहः कुतो न न वृत्तिसामग्री सत्वा तथा च व्य
 भिचारज्ञानात्मिकेव बाधबुद्धिरिति वाच्यं परामर्शात्मकव्यभिचारो॥ ज्ञानरूप
 प्रतिबंधकसत्वेन बाधबुद्धेर्व्यभिचारविषयकत्वासंभवात् एकहेतौ व्यभिचारो
 व्यभिचारविषयकनिश्चयासंभवाच्च॥ नन्वयोगोत्पन्नकपक्षकधर्मसाध्यकेव
 क्रिहेतुके बाधलौकिकप्रत्यक्षवद्व्यभिचारलौकिकप्रत्यक्षमपि॥ प्रव्यभिचारव्या
 प्तिनिश्चये सत्यपि न विष्पतित्यत आह किंचेति॥ अकिंचित्करद्वितीयविधिना रं वा
 राज्ञानादि॥ प्रतुमितो न सा सात्म्यतिबंधकं किंतु परामर्शप्रतिबंधधारा तथा च पर
 मा॥ श्रेतरकलान व्यभिचारज्ञानमकिंचित्करमिति तत्र बाधबुद्धिरेव प्रतिबंधीको

त ज्ञावः व्यभिचाराद्यसंकीर्णमपि बाधस्थलं प्रदर्शयति॥ एवमित्यादिना॥ बाधस्येवेति
 तत्र पक्षहेतुसत्त्वोन्नस्वरूपा सिद्धिः प्रतियोगिव्यभिधिकरणसाध्या ज्ञाववृत्तित्व
 रूपस्य व्यभिचारस्य चा ज्ञावा इति ज्ञावः॥ बाधतद्व्याप्यनिन्नाये हेत्वा ज्ञासांतरस्या
 पितन्मध्ये एवांतरमवतीति पाठे बाधः॥ साध्या ज्ञावविशिष्टपक्षादिः॥ तद्व्याप्यः स
 त्प्रतिपक्षस्तद्विन्न व्यभिचारविरुद्धास्तद्व्याप्यानां तत्रैवांतरं तावदित्यर्थः॥ विभिचारादि
 व्याप्यस्यातिव्याप्तिग्रहप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वेन पंचहेत्वा ज्ञासानंतरगतत्वेन त
 स्यातिरिक्तहेतुत्वा ज्ञासत्वं चादित्यर्थः॥ न प्रतिबंधक इति॥ साध्या ज्ञावव्याप्यवता
 ज्ञानस्यापि साध्यवत्ता ज्ञानविरोधित्वेमाना ज्ञावा इति ज्ञावः दूषकता बीजस्य निन्नत
 येति॥ साधारणस्याव्यभिचारज्ञाने विरुद्धस्य सामान्याधिकरणग्रहे प्रतिबंधकत्वा
 दिति ज्ञावः॥ ज्ञासांतरपक्षेऽपि समसत्त्वं निश्चयगर्जनं ननु साध्यवत्त्वमात्रमित्याह स
 पक्ष इति॥ एवमग्रे॥ सपक्षविषयत्वयोनिश्चयनिवेशफलमाहः॥ शब्द इत्यादिनाः॥
 पूर्वमुक्तमिति॥ प्रसाधारणः॥ साध्या सामान्याधिकरण इत्यादिनाः के॥ मित्यर्थः॥ के

वलान्वपिपक्षकइति। अत्रयक्षतासाध्यसंशयरूपाग्राह्या। तेनसर्वमभि
 धेयंप्रमेयत्वादित्यादौयदासिद्धिः। सिद्धाधयिषीचतदासाध्यनिश्चयसंन
 वेनसामानाधिकरणघटितव्याप्तिग्रहसन्नवस्तस्यसद्धेनोरलक्ष्यतया
 सिद्धाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धिभावस्यतदाकैवलान्वपित्वेपितत्रनाति
 व्याप्तिः। अनुपसंहारिणोहेत्वाभावसत्त्वमुपपादयति। सर्वमभिधेयमित्यादि
 नासर्वस्यैवपक्षत्वेति। स्थलांतरजावादिति संशयोत्यस्तिक्षणेनिश्चयवारणाय
 निश्चयप्रतिसंशयसामग्र्याः। सत्त्वेनेमतिबंधकत्वस्यावश्यंवाच्यतयोप्रकृतस
 र्वत्रसाध्यसंदेहसत्त्वतत्पूर्वतिसामग्र्याः। सत्त्वेनसाध्यनिश्चयस्यकुत्राप्यसंन
 वेनव्यापकसामानाधिकरण्येविशिष्टधूमत्वादिरूपव्याप्तिग्रहानुत्पादान्ततत्रा
 नुमितिरित्यनुपसंहारिणोहेत्वाभावसत्त्वमितिभावः। क्षतेरजावादिति तदानिम
 पिकवलान्वपिपक्षकानुपसंहारित्वस्यक्षतेरजावादित्यर्थः। तथाचतत्रापिअ

नुपसंहारित्वस्यसत्त्वात्तस्यव्याप्तिः। ज्ञानानुत्पादप्रयोजकत्वाभावार्हेत्वाभावसत्त्वा
 नुपपत्तिरितिभावः। नचसंज्ञायसामग्र्याःसत्त्वात्कथंपक्षेकदेशेसाध्यनिश्चयइति
 वाच्यं। सर्वत्वधर्मितावच्छेदकसंशयसामग्रिसत्त्वेपिघटत्वादियधर्मितावच्छेदकसा
 ध्यनिश्चयोत्पादेबाधकाभावात्समानप्रयत्नोकारत्वेनैवविरोधात्। सामनु
 विषयत्वेनप्रतिबंधकत्वेप्याह। अस्तुत्वेति। तस्यसहचाराग्रहस्यतत्स्वरूप
 तएवविरोधित्वेनतद्ज्ञानस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वाभावदितिभावः। नच
 तत्रसहचाराग्रहप्रयोजकसंशयएवदेत्वाभावसत्त्वस्यस्वरूपसतएवविरोधि
 त्वात्। नचसंशयविषयस्यसाध्याभावविशिष्टपक्षादेरेवतत्राभावसत्त्वमि
 तिवाच्यं। सर्वमभिधेयमित्यादावभिधेयत्वभावविशिष्टपक्षाप्रसिद्धेरित्यन
 त्रविस्तारः। तदर्थइति। तेतस्यनसाधारणेनातिव्याप्तिरितिभावः। धूमप्राग
 भावत्वेति। तस्यव्याप्यस्यतावच्छेदकीकृतधूमत्वघटितत्वेनसत्संग्रहोत्पत्त्या

दिति नावः स्वस्य स्वविषयकत्वे प्रतीतिविषयस्वरूपस्याद्यटितत्वात्तावाद्दमो
 तरेति ॥ नचनीलधूमत्वस्यापि तदशधर्मोत्तराद्यटितत्वमस्मेव धूमत्वस्य नि
 लधूमत्वनिर्जन्तत्वात्तावादिति वाच्यं ॥ स्वविषयकप्रतीतिविषयत्वस्य स्वपर्याप्ता
 वच्छेदकतानिरूपकप्रकारतानिरूपितावच्छेदकतापर्याप्त्यानाधिकरणत्वपर्य
 वसितस्य तदर्थतत्वात् ॥ शुद्धधूमत्वपर्याप्त्यावच्छेदकतात्वप्रकारकत्वे
 नीलत्वादिविशिष्टधूमत्वपर्याप्तावच्छेदकताप्रकारत्वयोर्न दातुं नत्वेववद्वि
 मदन्यावृत्तित्वस्य वद्वि व्याप्यतावच्छेदकत्वानुपपत्तिः तस्य वद्वित्वरूपता
 दशधर्मोत्तराद्यटितत्वात् ॥ धूमान्यान्यामन्वादेव्याप्यतावच्छेदकत्वापत्ति
 त्रियाधर्मोत्तरस्य विषयशेषणाविधयद्वेरकत्वविवक्षणाशक्यत्वादिति
 चेन्न स्वसमाधनाधिकरण्यदनस्यैकपक्षस्य विवक्षिततत्वात् वद्वित्वस्य
 वद्विमदन्यावृत्तित्वाव्यापकत्वात् धूमस्य धूमान्यान्यत्वव्यापकत्वाच्चोक्तदोषासं

नवात् ॥ स्वव्यापकत्वं च धर्मोत्तरस्य स्वद्यटकसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेन ॥ अन्य
 थाधूमालोकोन्यतरत्वस्य वद्विव्याप्यतावच्छेदकत्वापत्तेः ॥ धूमत्वात्कत्वयोः ॥
 प्रत्येकमन्यतरत्वाव्यापकत्वादिति विरुद्धयोः ॥ परामर्षेर्न इत्यत्र विरुद्धयोर्हेत्वोः
 परामर्ष इति नमवारणापाह ॥ स्वसाध्येति स्वसत्त्वमिति ॥ हत्वेनाभिमतो हतुः त
 साध्यविरुद्धोयः साध्यानावद्वत्यर्थः ॥ ननु त्रिकालीनघट इत्यादिमूलोक्तमयुक्तं तत्रप
 क्षेयटेगंधशून्यत्वात्तावादत आह पक्षतावच्छेदकत्वेति ॥ कालस्येव देशस्यापि पक्षतावच्छे
 दकत्वे बाधसंज्ञात्तदप्रदर्शनेन मूलस्य नूतनापरिहर्तुमाह एवमिति ॥ बोध्यमिति ॥ तत्रप
 क्षेयक्षेसंयोगे सत्वेपि पक्षतावच्छेदकमूलावच्छेदेन संयोगात्तावादिति नावः ॥ इति मुक्ता
 वलिव्याख्यायां ॥ अनुमानसमाप्तः ॥ ॥ श्रीविश्वेश्वरः प्रसन्नो नवतु ॥ श्रीपार्वती चरणभ्यां न
 मः ॥ श्रीगुरुवे नमः ॥ अवसरसंगच्छति मन्निप्रेत्याह ॥ उपमितिमिति ॥ तत्रगवये सादृश्य
 दर्शनं सादृश्यप्रत्यक्षं तदुपमितिकरणमिति ॥ नवीनमेतेनैतत् ॥ अतिदेशव्याप्यशब्दबो

धः करणमिति देशवाक्यार्थस्मरणं व्यापारः सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनसदृशीति संप्रसा
यमतंतुसदृकारितया अत्रैव शक्यं सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनस्यैव करणत्वं युक्तमित्युपेक्षे
तस्मरणं जायत इति सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनस्य उद्बोधकविधया तादृशार्थवाक्य
र्थस्मारकत्वादिति नावः तदेव व्यापार इति एतेन सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनोत्तरं यत्रा
तिदेशवाक्यार्थशब्दबोधस्तत्रातिदेशवाक्यार्थस्मरणं प्रज्ञानावाप्तातिदेशवाक्यार्थस्मृतिव्या
पारकं सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनं करणं किंतु सादृश्यज्ञानमात्रं करणं विशेषणं ज्ञानविधयान
ज्जन्यमिति देशवाक्यार्थज्ञानं सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनं चोत्तरं व्यापार इति कस्यचिन्मतं प्रत्युक्तं
यत्र सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनोत्तरमिति देशवाक्यार्थशब्दबोधस्तत्रोपमित्यनन्युपगमात् किं
तु दुर्बलतरं पुनः सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनं ततोति देशवाक्यार्थस्मरणं तदुत्तरमेवोपमिति रि
ति नावः गवयोगवयपदवाच्य इति ज्ञानं जायत इति एतनोपमितिर्न प्रमित्यंतरं किंतु
शब्दबोधात्मिकैवेति परास्तंगो सदृशोगवपपदवाच्य इत्यत्र सदृशपदेनोपस्थितसादृश्या

२४

वच्छेदनगवयपदवाच्यत्वग्रहस्य गोसदृशोगवयपदवाच्य इत्याकारकस्यैवोपमिति स्वरू
पत्वासंज्ञादिति न च गोसादृश्यस्य गवयत्वस्य च प्रत्यक्षेणोपस्थितौ कथं गवयत्वावच्छेदेनै
व गवयपदवाच्यत्वोपमितिर्न तु सादृश्यावच्छेदेनेति वाच्यं उपस्थितेस्तौत्येपि गवयत्वजास
पेक्षया गोसादृश्यस्य गोरवज्ञानेन तदवच्छेदेन गवयपदवाच्यत्वोपमिते रनुदयात् गवयप
दात्तगवयत्वकारकशब्दबोधानुपपत्तेश्च तत्प्रकारशब्दबोधेन तदवच्छेदेन शक्तिग्रहहेतुत्वात्
न च उच्यत्वविशिष्टसादृश्यज्ञानं तद्धर्मवच्छेदेनैव गवयत्वावच्छेदकं न गवयपदवाच्यत्वोप
मिते रनुदयात् तद्धर्मविशिष्टसादृश्यज्ञानं तद्धर्मवच्छेदेनोपमिति जनकं वाच्यं तथाच
पदगवयत्वादित्यात्यनुपस्थितिस्तदासादृश्यज्ञानस्य संस्थानादिगुरुधर्मविशिष्टग्रह
तदवच्छेदेन गवयपदवाच्यत्वोपमित्यात्पन्निरिति वाच्यं इष्टापत्तेः तस्मान्न मत्वेन तादृश
गुरुधर्मवच्छेदेन गवयादिपदवाच्यत्वासाधकत्वादिति इदमुपलक्षणं वैधर्म्यविशिष्टपि
उद्दर्शनं करणं जलादिविधर्मगुणवती पृथिवीत्यतिदेशवाक्यार्थस्मृतिव्यापारः पृथिवी

त्वावच्छेदेन दृष्टिर्वी पदवाच्यत्वोपमिति फलमित्यपि बोध्यम् । ननु प्रमाणान्तरत्वे
प्रामाणावः । न च प्रत्यक्षादिप्रमिति विजातीयप्रमितिकरणत्वात् तस्य प्रमाणान्तरत्वं उपमितिः
प्रत्यक्षादिप्रमितितो विजातीयत्वात्तावादिति चेन्न । चक्षुरादिव्यापारविगमेऽपि उपमितेरु
त्पादेन चासुषुप्तादिसत्त्वा संनवात् । न वामान् ।

२५

सत्त्वं मानसोत्तरमनुत्पद्यमानाया उपमितो मातिप्रतीते विषयत्वात् उपमित्युत्तरं साक्षात्क
रोमीति प्रतीतेरनुत्पद्येन तत्र प्रसंख्ये प्रमाणान्तरत्वाच्च । अन्यथानुमितेरपि मानसत्वा
पत्तेः नाप्यनुमितिः व्याख्यादि । तानं विनाप्युदयात् न शास्त्रं पदतानाजन्मत्वात् न स्मृतिरनु
नूत्वाप्यस्मरणयोगादिति संशयः ॥ इति श्रीचारुवाजबालकृष्णात्मजमहादेवचन्द्रकौमुद्या
प्रकाशे उपमानपरिच्छेदः श्रीरामचन्द्राय नमः । श्रीमातृवरणजः उच्यते । यो यजीवकजावसंग
तिमन्निप्रेत्याहमूले पदतानं त्विति । एवकारार्थस्य मूलस्य तु शब्दस्य अवच्छेद्यस्य पृथगिति । मुक्ता
वत्माननुशापतानमिति मौनश्लोकादावित्यादिना द्वित्वादिबोधकविजातीयहस्तवेष्टादे सं
ग्रहः । अन्यथाः पदार्थतानमात्रस्य व्यापारमात्रेत्वे तत्रापि पदजन्यपदायोपस्थितावपि घ
टकत्वं सप्तमर्थः । अन्यथा वृत्तेत्यसानुपादाने ननु वृत्तिरिति शक्तिस्तदागंगा पदातीरादेर्बो
धोनस्मात् शक्त्या पदजन्यतीरोपस्थितेरजावोदत आह ॥ वृत्तिश्चेति । अन्यतरसंबन्धः । अन्य
तरात्मकः संबन्धः । अत्रैव पदजन्यपदार्थोपस्थितावेव सत्त्वेति । यद्यपि ईश्वरेच्छाया एवमात्

१६ न करी-

षट्शष्टान्घटो बोधे मइतीश्वरे छाये पीत्यतिप्रसंगः एवं गंगा पट्टन्य बोध विषयत्व
प्रकारके छाया स्तीरे पिसत्वा स्तीरे पिसत्वा च्छेद्यैव तीर बोधोपपत्तेर्लक्षणेच्छेदापत्तिः त
थापि गंगादिपदावाच्यत्वव्यवहारस्य नीरा विजिज्ञेनावाङ्गगादिपट्टन्य बोध विषयतात्वाव
च्छिन्नप्रकारतानिरूपित विशेष्यतासंबन्धेनेश्वरेच्छेदगंगादिपदानां शक्तिः तीरादिनिष्ठवि
शेष्यतीयो गंगादिपट्टन्य बोध विषयत्वप्रकारतानिरूपितत्वेपिन तस्मात्तादृशविष
यतात्वेन तादृशप्रकारतानिरूपितत्वमपि तु शुद्धविषयतात्वेनेति नातिप्रसंगो न वा ल
क्षणेच्छेद इति आधुनिकेनाग्निः आधुनिकैः पित्रादिमिरेकादशेह नि संकितितेनाग्निः
तीश्वरे छाया इति एकादशाहकालीनपि॥ च्छेद एव विषयतामत्वेन सामान्यरूपेणेत्यर्थः
आधुनिकसंकेतितेतुः आधुनिकमात्रसंकेतितेनरी वृद्ध्यादिपदेतुः संप्रदायमतेस्वरसं
रुदिनिधायनवीनमतंप्रदर्शयति न व्याप्तिरिति न शक्तिरिति तथा सत्ताधुनिकसंकेति २६
तान्घटिपदात्ताष्ट बोधो न स्यादिति जावः मतद्वयेप्यपन्नं शास्त्रक गंगायादिपदिशक्ति
प्रमादेव बोध इत्यवधे व्याकरणादिपति न सत्तायावत्तमाने जडित्यादिव्याकरणादित्यर्थः

जाघवादिति कृत्तित्वजातिः शक्यतावच्छेदकत्वे जाघवादित्यर्थः न च कर्तुरेन निधानादि
ति अननिहित इत्यधिकारीयेण कर्तरितृतीयेत्यनेनाननिहिते कर्तरितृतीया निधाना
दिति जावः तत्र तृतीयायाः तत्रत्वात्प्रयोजकत्वात् ननु हर्त्तगत संख्या निधान एव
किं प्रयोजक मित्याशंक्य तत्प्रयोजकं दर्शयति संख्यनिधानेति चैत्रः पवति तंदुज इ
त्यादौ कर्मत्वादित्याह एवमप्रथमांतपक्षे स्यात्तंदुजादिव्युदासायाहः कर्मत्वाघनवरु
द इति ननु चैत्र इव मैत्रो गच्छतत्प्रारब्धाते नैव वचनत्वरूपेणेच्छापत्तिः संख्यायाश्चैत्रे ल
यः स्यात् कर्मत्वाघनवरुदत्वात्प्रथमांतपक्षे स्यात्तत्वाच्चः किंच पक्ष मन्नं जुष्य तं इत्या
दावन्मादौ संख्या न्नपानुपपत्तिः पाक कर्मत्वस्यान्वयेन कर्मत्वाघनवरुदत्वात्तावाह
त आह कर्मत्वादीत्यस्येति तथा च कर्मत्वपदमितरपर अनवरुदत्वं विविशेष एतथा
विवक्षितं वस्तुत इतरस्यापि न विवक्षा अविशेष एतत्मात्रस्य विवक्षितत्वात् अविशेष
एतत्प्रकारतामूल्यत्वतस्तद्वशाद् बोधात्पूर्वं चैत्रादावपि सत्ता चैत्र इव मैत्र इत्यादौ चैत्रे
पि संख्यात्वपापत्तिः न च चैत्रीयं सादृश्यमित्येवांतरवाक्याथ बोधस्य पूर्वसत्तात्वं च अविशे

घणत्ववैत्रस्येति वाच्यं यत्र खले कपोतत्वापेन बोधस्तत्र वैत्रीयसादृश्यमित्यवांतरवाक्याप्य
 बोधस्य पूर्वमज्ञावादो विशेषणत्वतात्पर्याविषयपर्यंतानुधावनं न च वैत्र एव यत्र त्वि
 त्रश्चैत्र पश्यतीत्यादावेवकारार्थे अन्यस्मिन्कर्मत्वादौ च वैत्रस्य विशेषणत्वात्कथ्यतत्र सं॥
 रम्यान्वय इति वाच्यं विशेषणत्वमात्रेण तात्पर्याविषयत्वस्य विवक्षितत्वाच्चैत्रस्योक्तस्य जे
 विशेषणत्वमुख्यविशेष्यत्वात्तात्पर्यविषयत्वात्तत्र संख्यान्वयोपपत्तिः यदि च वैत्र इ
 न मैत्र इत्यादौ पराचैत्रादिन विशेषणत्वतात्पर्यविषयत्वं तदा चैत्रपिसंख्यान्वयापत्तिः न
 च शब्दबोधे तात्पर्यं॥ तां न स्पष्टहेतुत्वान्नैव मिति वाच्यं नानायातिरिक्तस्य जे शाब्दबोधे ता
 त्पर्यज्ञानस्पष्टहेतुत्वे मानाज्ञावादियुक्त्येते तदा विशेषणत्वमात्रप्रयोजकप्रथमांततत्त
 दानुपस्थाप्यत्वमत्र बोध्यं न विशेषणत्वतात्पर्येन विशेषणत्वमात्रतात्पर्यं तथा च
 मंडले संख्यान्वयवारणाय प्रथमांतेत्यादि इति जावः इदमुपलक्ष्य एवैत्रेण सुपते २७
 इत्यादौ धात्वर्थस्वायादौ संख्यान्वयवारणाय प्रथमांतयत्वे पस्याप्यत्वस्यावश्यकत्वात् द्वि रो
 तीयहलस्य प्रकारांतरेण प्रयोजनं वक्तुमन्यथा प्रथमहलायमाहय इति वैत्रादिवा

रणमितित्तस्य सादृश्ये विशेषणत्वादिति जावः द्वितीयांतपदोपस्थाप्यत्वादिति प्रथ
 मांतपदानुस्थाप्यत्वादित्यर्थः अनकल्पे चैत्र एव यत्र तीत्यादौ चैत्रे संख्यान्वयोपपा
 दनं सुधीनि विज्ञावनीयना इदं नवधेयं संख्यान्वयबोधं प्रतिन स्वातंत्र्येण प्रथमां
 तपदोपस्थाप्यत्वहेतुः आख्यातेन जावतानगावगाहिसंख्या बोधस्य कुत्राप्यजनन
 नात्संख्यान्वयबोधसत्त्वमापकजावनान्वयबोधत्वावच्छिन्नहेतुत्वं तादृशप्रथ
 मांतपदोपस्थाप्यत्वरूपकारणविरहेणैव प्रथमांतपदानुपस्थाप्ये संख्यान्वयाप
 त्यसंज्ञात् न च निरुक्तप्रथमांतपदोपस्थाप्यत्वस्य जननतावच्छेदकजावनान्वय
 बोधत्वं संख्यान्वयबोधत्ववे सत्र विनिगमता विरहः संख्यामविषयो ह्यपि जाव
 तान्वयबोधस्यानुज्ञवसिद्धतया जावनान्वयबोधस्य जननतावच्छेदकत्वावश्यकत्वे सं
 ख्यान्वयबोधत्वस्य तथात्वे मानाज्ञावात्तलकारसामान्यस्य व्यापारोपेति मीमांसमतं
 दृषयति गौरवादिति जन्यत्वादियदिदितस्य व्यापारत्वस्य यत्र त्वजात्यपेक्षया गुरुत्वा
 दिति जावः न न्वाख्यातस्य न यत्तात्पर्यकत्वं रणो गलतीत्यादौ तदा चैव व्याख्यातपदप्रयो

गार्तआहरण्यइतिरूपोगच्छतीत्यादौगमनानुकूलव्यापारस्मनबोधः किंतुगमनाश्रय
 तस्मिन्निबोधनमतमाश्रिताहः आश्रयत्वेवेति लक्षणा निरूपणलक्षणा क्वचित्थेवपावः
 वस्तुजनितातीत्यादौव्यापस्मिन्नकैलेवाजहृणास्वीकाराज्जानातीत्यादावाख्यातस्माश्रयत्व
 लक्षणा निमग्नोत्तमसंज्ञवतीत्यतआहः आदीति आदिनाइच्छतिपततइत्यादेः संग्रहः
 इहमत्रबोधंतदुलं पचतिचैत्रइत्यादौकर्मलं द्वितीयार्थः तत्रतंदुलस्याधेयतयाऽन्व
 यः कर्मत्वस्याप्येकस्याख्यातायकृतौ तस्याश्चैत्रइतितंदुलकर्मकपाकानुकूलकृतिर्मा
 नाश्चैत्रइतिबोधः चैत्रेणपच्यतेतंदुलइत्यत्रकृतिः तृतीयार्थः तस्यामाधेयतयाचैत्रा
 देन्वयः तस्याश्चधात्वर्थपाके तस्यात्मनेपदार्थफलितस्यवाश्रयतासंबंधेनतंदुलइति
 चैत्रकृतिरुक्तिजन्मपाकजन्मफलाश्रयस्तंदुलइत्यन्वयबोधः कृतांतुकत्तकिमवाथः
 चैत्रः पक्तातंदुलः पक्कइत्यत्रेहान्वयानुरोधान्माथार्थयोर्देनान्वयस्याभ्युतन्नत्वाद
 त्यस्यत्रविस्तारः तथोक्तमिति उपमाननिरूपणावसरइतिशेषः शक्तिग्रहइति जव २
 तीतिशेषः कोशेनभुत्तादितेति गुणेशुक्कादयः पुंसिगुणि लिंगास्तुतद्वतीतिकोशस्यो

नयत्रशक्तिग्राहत्वादितिभावः लाप्रवादिति नीलादिनत्वावक्ष्यपानीतत्वादिज्ञातेजधुत
 पाशक्यतावच्छेदकत्वादित्यर्थः नीलादिविशिष्टेतुल्यहणेति गुणवचनान्मधुं कुपोलु
 गिष्ठइतिस्मरणाद्युक्तेनमक्यैवविशिष्टार्थबोधसंज्ञवेजंलक्षणापेक्ष्यापिवदति त
 त्घटानयनं ननुव्यवहारेणानयनादिनाअनुमितेघटनयनादिधर्मिककायता
 तानेपदानांकारणत्वंलाघवात्तदत्वावच्छेदेनैवगृहीतं एवंचतात्तात्परं परयाकार्य
 त्वान्वितविषयकशास्त्रत्वावच्छिन्नप्रतिपदत्वेनकारणतेकातिकायकारणभावः पर्य
 वसितः इयमेवकायान्वितेपदानानुज्ञाविकीशक्तिः एवंचकीयान्वितविषयकशास्त्र
 त्वव्यापकीभूतकायताविषयकशास्त्रत्वावच्छिन्नजनककायतावाचकजिडादिपदा
 नावात्काण्यकीशादितः शक्तिग्रहइतिप्राज्ञाकराहेपतन्मतं दूषणे दूषयितुं तन्मतं सि
 द्धमर्थं दर्शयति इवंचेत्यादिना एतेनत्मारकशक्तिप्रसंगेआनुज्ञाविकशक्तिप्रदर्श
 नमनुचितमित्याशंका निरस्ता ननुभूतलेनीलोघटेइत्यादितः कायताविषयकबोधा
 पत्तिः तत्रतादृशपदानां सामान्यविधारणतदितित्वयैवोक्तत्वादित्यंआहः कार्यनाबोध

प्रतिचेतिः सामर्थ्यादजावाहितिः कार्यता बोधं प्रतिपदानां स्वजन्यकार्यतोपस्थितिद्वाराह
 तुल्यं घटादिपदानां कार्यत्वानुचवं प्रतिदेतुत्वेपि घटादिपदेषु कार्यत्वस्मारकशक्त्यजावेन
 स्मारकशक्त्या कार्यत्वोपस्थापकलिहीरिपदाजावान्नचूतत्वे घट इत्यादितः शास्त्रबोधश्च
 जावः लाघवेनेति कार्यत्वितघटशास्त्रत्वापेक्षवाघटशास्त्रत्वस्य कार्यता वल्लेहकत्वलाघ
 वेनेत्यर्थः अतएव कार्यत्वाविषयकबोधं प्रतिपदानां हेतुत्वादेव तत्कारणत्वेन सुखा
 योः कारणत्वेन तदेतुतया तादृशशास्त्रबोधहेतुतया व्यभिचारादिति घटादिपदैः कार्य
 यताविषयक एव बोधोजन्यत इति नियमे व्यभिचारादित्यर्थः कार्यत्वाविषयकबोधस्या
 पिचैत्रपुत्रसंज्ञात इत्यादिपदैर्जननादिति जावः अध्याहार्यमितितया तत्रापि जोडादिजन्म
 कार्यत्वोपस्थितेः सत्त्वेन कार्यताविषयकबोधस्यैवोत्पादानतादृश नियमे व्यभिचार
 इति जावः तदजावाहृतिः तं पश्येत्प्रादिकार्यता बोधयकपदाध्याहारसंज्ञवाच्चेत्यर्थः न
 दमंतं प्रसिपत्त्वमतेमुपसंहरंति इत्येवमिति लाघवाहितिः अन्वितघटेशक्तिः कल्पनापेक्ष २९
 पाघटमात्रे तत्कल्पने लाघवाहित्यर्थः यवपदस्येत्यस्य देहजीदीपनापितान्वयः तत्रहिता

दृशविधिव्यवहारेण कंगोदीघश्चिकेयवपदस्मशक्तिरितिसंदेहे सति दिव्यवपदस्य इति वा
 क्यशेषादीघश्चिकेशक्तिर्निर्णिषित इत्यन्वयः नन्वसुयवपदस्य वाक्यशेषेण दीघश्चिके
 शक्तिः कंगवपिशक्तिसत्त्वे बाधकाजावा इत्यत आह नानाशक्तीति कथं तदिदं यदि य
 दनानाशक्तिकल्पनेत्यत आह ॥ ह्यदिपेत्वेति विनिगमकाजाव इति तत्रकोशसो जयत्र
 तुल्यत्वाच्च तेन वाक्यशेषस्यैव विनिगमकत्वादिति जावः आख्यातस्य यन्तार्थकत्वमिति नन्व
 विवरणस्य कथं शक्तिग्राहकत्वं तद्वचं कपदाजावा इति वाच्यं आख्यातं यन्तत्वं विशिष्टेशक्तक
 रणेति प्रतिपारितार्थप्रतिपादकत्वादित्यनुमानविधया तस्मिन् शक्तिग्राहकत्वात्प्रसिद्धपदस्येति
 प्रसिद्धार्थकपदस्येत्यर्थः तिष्ठत्यर्थमिच्छिनामाप्यन्वयस्यामु तन्नतयानेदं शक्तिग्रहस्योदाह
 रणे मितितुनः पोपः शूद्रस्य पचति द्विजोन्नसोति निदित इत्यादौ तिष्ठत्यर्थमिच्छितयान्वयदर्श
 नेन तादृशनियमस्यासिद्धेः प्रसंगात्परमतनिराकरणपूर्वकं स्वमतेनात्यादि विशिष्टेशक्ति
 व्यवस्थापयितुं मीमांसकमतामाह जातावेवेति जातिविशिष्टेशक्तिस्वीकारे जातावपिश
 क्तिग्रहस्यावश्यकता तादृशी तविशेषणान्यायात् तथा च जाताविवशक्तिर्लाघवात्तदुक्तं विशे

पुटी

अनामिधागच्छेत्स्ती एतन्नाशक्तिविशेषोऽतिजावः यस्यां कस्यां विध्यः शक्तौ शक्तिः सर्वासु वेति वि
कल्प्यन्नाद्येदृषणमाह व्यतिवारादीति अगदीतशक्तावपि शास्त्रबोधोदयेन तत्र शक्तिता
नाजावाद्यजिवारइति जावः द्वितीयतमाह आनन्त्यादिति व्यक्तिजेदेन शक्तिजेदाच्छक्त्यानेत्य
स्यादित्यर्थः असंजवादिति जातिजासक सामग्या एव व्यतिजासकत्वादिति जावः इदमेव कथ
मिति चेच्छक्तिविशेषकजातिप्रकारकशास्त्रबोधे जातिविषयकशक्तिः तानत्वेन हेतुत्वान्न
चनादृशबोधे व्यक्तिशक्तितानत्वेन हेतुत्वमुपगम्य व्यक्तावेव शक्तिः किं नां गी कियत इति वा
च्यं तथा सत्तुक्तानं तादिपादोषप्रसंगादिति शक्तिविनेतिः पदजन्यपराधीयस्थितेः शास्त्रबोधं
प्रतिहेतुतया व्यक्तिशक्तिविना तज्ज्ञाननिर्वाहादिति जावः लक्षणेति तावतैव वदन्मापदजन्यप
राधीयस्थितेर्निर्वाहादिति जावः अनुपपत्तिप्रतिसंधानं विनापीति गामानयेत्यादौ गौत्वजाते
रानयनान्वयानुपपत्तौ पदस्य विजहणा स्वीकारे गौरस्तीत्यादौ गौत्वजातेरस्ति लाघन्यया
नुपपत्तेर्लक्षणा बीजस्याजावेन लक्षणायाः स्वीकर्तुमवाक्यत्वादिति जावः स्वस्वमते पूर्वोक्तिदोषः 30
माशंक्यवारयति न चेत्यादिना एकस्या इति ईश्वरिष्ठारूपायास्तस्या एकत्वादित्यर्थः नवाननुग

मइति गोव्यक्तीनामनुगततया विषयता संबंधेन शक्तितानकारणतायामवच्छेदकत्वासं
जवइत्यर्थः गौत्वादेरेवेति ताप्यान्वगौत्वविशिष्टविषयकशक्तितानत्वेन हेतुत्वान्नोक्तदोष
इति जावः ननु सर्वत्र पदजन्यपराधीयस्थितेर्हेतुत्वे माना जावः कथमन्यथा शास्त्रबोधे संस
र्गमानं न चैवं पदानुपस्थितघटादेरपि मानापत्तिरिति वाच्यं गोविशेषकं गौत्वप्रकारकशा
स्त्रबोधं प्रतिगौत्वशक्तितानत्वेन हेतुत्वस्योक्तत्वादितेतादृशातिप्रसंगविरहादित्यत आह कि
वेति तदा व्यक्तौ शक्तिरिति गौः शक्तेति विशिष्टतानं प्रमात्मकमेव तन्मतेन्यथाख्यातजावः
मायाश्च वस्तुसाधकत्वादिति जावः समानप्रकारकत्वेनेति इदं शक्तितानस्य गौत्वप्रकार
कत्वाजावेन गामानयेत्यादौ गौत्वप्रकारकस्मरणशास्त्रबोधे गौरनुपपत्तिरित्यर्थः नवगौ
पदं गौत्वशक्तमित्येतादृशशक्तिग्रहस्यैव शास्त्रबोधहेतुत्वान्नस्याशक्त्यंशे गौत्वप्रकारकत्वा
न्नतत्प्रकारकशास्त्रबोधानुपपत्तिरिति वाच्यं शक्तिग्रहेयदृशे गौत्वादप्रकारकत्वं शास्त्रबो
धस्यापि तदंशे गौत्वादप्रकारकत्वमित्येतादृशसमानप्रकारकत्वस्य परमते सिद्धांतित्वात्
अतएवापूर्ववादे पूर्वस्य पूर्वमनुपस्थितत्वात्कथं तत्र शक्तिग्रहइत्याशंक्यकार्यत्वेन घटादि

बुद्धिप्रदायौ गतयाशाष्ट बोधे पूर्वमानमित्युक्तं तैरिति ॥ अनुकार्यत्वाद्युपाधिप्रकारकशाष्ट
 बोधस्य लेतादृशसमानप्रकारकत्वस्य तदनुमतत्वे पिजातिप्रकारकशाष्ट बोधस्य लेतादृशस
 मानप्रकारकत्वं न तदनुमतमत आहः किंवेति शक्यतावच्छेदकं वाच्यमिति गित्व धर्मिकशा
 क्यत्वज्ञानस्य पदधर्मिकगोत्वादिराक्षितानस्य वाशाष्ट बोधहेतुत्वे गोत्वत्वावच्छिन्नगोत्वविष
 यतायानिवेशावश्यपकेः निधर्मितावच्छेदककशाक्षितानस्य गोत्वाद्यंशे निष्प्रकारकशाक्षिता
 नस्य वाविषयीततानाविरोधिनः शाष्ट बोधाहेतुत्वात्तथावगोत्वत्वेशक्यतावच्छेदकत्वावगा
 हितादृशप्रमाया विषयसाधकत्वात् गोत्वस्यैव शक्यतावच्छेदकत्वसिद्धिरिति जावः तवैव गौर
 वमिति न च गोत्वत्वावच्छिन्नविषयकशाक्षितानस्य कारणत्वेपि स भ्रमो न तु तस्य विषयसाधक
 त्वमिति वाच्यः तथा सति प्रतीतिः कारणतावच्छेदकत्वोद्यंशे पिभ्रमत्वस्य वक्तुं शक्यतया कार
 णतावच्छेदकत्वादीनां कुत्रापि सिद्धिर्न स्यात्मास्तु वा गोत्वत्वादीनामवच्छेदकत्वं तथापि गवि
 तरा समवेतत्वादि घटितगोत्वत्वादि धर्मितावच्छेदकताद्यंशे तत्त्वकविषयतायाः शाष्ट बोध 39
 कारणतावच्छेदककोटिप्रवेशप्रयुक्तगौरवंधुवरिमिति स्वमनमुपसंहरति तस्मादिति व्यक्ता

वेवेति जात्याहतिविशिष्टव्यक्तावेव अवयवसंस्थानरूपायाः अद्वैतैः शक्यत्वेपि न तदवच्छे
 दकत्वसामानाधिकरण्यसंबंधस्य शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वकल्पने गौरवात् अत्रव
 परस्परपरिमाणेन परस्परस्य बोधाभावात् त्रिष्वेकैव शक्तिरेतद्वोधनायैव सूत्रे जात्याहतिव्य
 क्तयः परार्थइत्येकवचनमिति संप्रदायः न व्यास्तु संस्थानानुपस्थितावपि गोत्वादिनागवा
 धुत्वमवबोधाजातिविशिष्टव्यक्तावेव शक्तिः संस्थानेव पृथगेव शक्तिर्बुद्धिर्वैविश्याच्च अ
 वयवसंस्थानव्यक्त्योरेकपदार्थयोरपि परस्परमन्वयबोधः सौत्रं परार्थइत्येकवचनं जाति
 व्यक्त्योरेकशक्तिजात्रामेवेत्याहुः तच्छास्त्रस्य वक्तुं बुद्धिविषयतावच्छेदकी नूतघटत्वाद्यव
 च्छिन्ने शक्तिः अथ घटत्वादेः शक्यतावच्छेदकत्वेशक्यतावच्छेदकज्ञेयता शक्तिज्ञेयपत्तिः
 न च शक्यतावच्छेदकज्ञेयेशक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वस्य बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वस्यैका
 नशक्तिज्ञेयइति वाच्यं तस्य शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेशाष्ट बोधे तदज्ञानापत्तेरिति वि
 न्न बुद्धिविषयतो वच्छेदकत्वस्यैव जज्ञ एतया शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वात् उपल
 क्षणस्य च शाष्ट बोधे मानानंगीकारात् घटत्वादेश्च शक्यतावच्छेदकत्वं विशेषणत्वेनैव अ

तत्त्वस्मृशाष्टबोधेनामैनेविशेषणत्वं तत्परं जन्म बोध विषयत्वेन शक्ति विषयत्वमुपलक्षण
त्वच तत्परं जन्म बोध विषयत्वेन शक्त्यैव विषयत्वमिति एवमिदं परादिष्वपितत्रापि दमे तद्वा
ः प्रत्यक्ष बुद्धि विषये आह सः परोक्ष बुद्धि विषये शक्तिः अतएव तेषां विनिर्नाथकत्वं एवं तद्वा
पि इदं तः प्रत्यक्षागतं समाप्ततरवति चैतदोरूपं अदसस्तु विप्रकृतं तदिति परिच्छे विज्ञानी
यादित्यपि पर्वति किंपरं स्पजिता सा विषयत्व विशिष्टेशक्तिः सर्वपदस्य व्यापकत्वे सर्वघ
टारूपं वंत इत्यादौ घटत्व व्यापकरूपवत्वमिति बोधात् त्वपदस्य तत्काजीन संबोध्यै
त्रत्वादिराक्यता वच्छेदकं एवमहं पदस्य तत्काजीन स्वतंत्रोच्चार पि न चैत्रत्वादि स्वातंत्र्या
त्पाव वाच्यस्त्वयाम ध्वनान्तरजे त्यागौ न मत्पदात्क वे बोध इत्यास्तां विस्तरः शक्तं पदं वि
जजते शक्तं पदमिति क्व विदिति किं विदित्यर्थः एवमग्नेपिमंडलादीत्यत्र बहुषु पुस्तके
धुर्मंडपादीति पाठः प्रामादिक प्रतिबंधकत्वादिति न च रूढितानस्पयोगिका यंबुद्धौ प्रति
बंधकत्वे पश्य योगार्थस्य पंकजनिक तत्त्वस्य बोधोनस्पारिति वाच्यं पश्य तावच्छिन्न विशेष्य
त्वा निरूपितं पंकजपद योगजन्म पंकजनिक तत्त्वावच्छिन्न विषयता शालि बोधं प्रतिरूढि

तानस्मप्रतिबंधकत्वेनपद्यधर्मिकयोगाथबुद्धेःप्रतिवध्यतावच्छेदकानांक्रांतत्वादिति विरो
धविषयकतानस्मप्रतिबंधकत्वंजनकतानविघटकत्वेनैवेतिनियमजंगमस्वरसंज्ञा
वद्वयनेनसूचयन्मणिकारमतमाहवस्तुतस्त्विति सांतिध्यादिति रूढ्यर्थस्यसंनिहितोय
स्मितिकत्वादित्यर्थः व्यक्तिवचनानांसंनिहितपरत्वनियमादिति जावः व्यक्तिवचनानां किं
विध्यक्तितात्पर्यकाणांसंनिहितविशेषपरत्वंउपस्थितविशेषपरत्वमित्यर्थः तथाचपत्रे
तात्पर्यसत्वेनरूढ्यर्थयोगार्थयोः परस्परान्वयबोधजनकसामग्र्यंतरसत्वेनचरूढ्यर्थए
वयोगार्थान्वयो नकुमुदादावितिनरूढितानस्मयोगिकाथबुद्धौप्रतिबंधकत्वं एवंवरूढम
र्थयोगार्थयोः परस्परान्वयबोधसामग्रीस्पलएव नकुमुदादेः पंकजपदाद्वोदोयत्रतु
तयोः परस्परमन्वयबोधसामग्री विरहस्तत्रकुमुदादेर्बोधो नवत्वेव परंतु कुमुदत्वेनरू
पेणकुमुदत्वविशिष्टपंकजनिकतृत्वेनवाल्लक्षणयाश्च पंकजनिकतृत्वेनतुशक्तैवे
त्याह यत्ररूढ्यर्थेत्यादिनाः प्रतिसंधीयतइत्यनेंतरंकुमुदत्वेन बोधेनतात्पर्यमिति पूरणीयं
लक्षणयेति पंकजनिकतृकुमुदत्वेन बोधोलक्षणेत्यर्थः रूढ्यर्थयोगार्थयोः परस्परसाम

ग्रीविरहोपलक्षकमेतत् तेनरूप्यबाधप्रतिसंधानासत्वेपियत्रसामग्र्यंतरविरहस्तत्रापि
 लक्षणायाकुमुदबोधोक्तवत्येव अवपवशक्तिमात्रेणेतिमात्रपरितलक्षणात्तदरः सूचि
 तः निर्वाहः यंकजनिकत्वेनकुमुदशाष्टबोधनिर्वाहइत्यर्थः पयत्वेनबोधः पयत्वेनेवबो
 धः लक्षणेवेतिरूप्यथावच्छेदकपयत्वज्ञातेस्तत्रात्रावेनरूप्यातबोधनासंज्ञवारित्ति
 वः लक्षणादिविधानहत्वाप्यत्रिजहत्वाथीवतत्राद्यां प्रदर्शयतिः गंगायापिति वक्ष्यमा
 णास्वसादाहः तात्पर्यमुपपत्तिर्वेतिः साचलक्षणाच द्वितीयां प्रदर्शयति एवंकाकेत्यशति
 दध्युपघातकेकाकविडालादिसाधारणदध्युपघातकत्वविशिष्टे एकसाथवाहित्वे एक
 साथवाहित्वविशिष्टे छत्रिपरलक्षणाजिधानंचवाक्यलक्षणावादिमतामिप्रायेणन्याय
 मतेतुल्यत्रपदएवशकसाथवाहित्वेनलक्षणाप्रत्ययार्थश्चसंबंधीतथाचैकसाथवितो
 लंतीत्यन्वयः एकसाथवाहित्वंचैकसाथएवनतु एकसाथगतत्वं नैराकारेणयातीत्यस्मा
 नन्वयापत्तेः नवाजहत्वाथीतोक्तिर्विरुद्धेतिवाच्यं वाक्यलक्षणावादिमतेनेवतदजिधाना
 दितिक्वचिदितिगंगापदस्मतीरेतात्पर्यग्रहस्यले क्वचित्घोषपदस्मत्सादौतात्पर्यग्रहस्य

३३

जेतेनैवरूपेणेतिः नवगंगायामित्यादौगंगातीरत्वेनबोधेजहत्वाथीत्वहानिरितिवाच्यं तीर
 त्वेनलक्षणायामेवजहत्वाथीत्वसमवसंमतत्वात्गंगातीरत्वेनज्ञानेनजहत्वाथीवलक्षणेति
 वंपूर्वेक्तिस्थलेयष्टीः प्रवेशयमंचाः क्रोशंतीत्यादावपियष्टिधरत्वमंचस्यत्वादिनाबोधेजहत्वा
 थैवलक्षणेतिधेयमूअतएवतद्वमविशिष्टेनलक्षणाग्रहस्यतेनरूपेणोपस्थितिशाष्टबोधो
 प्रतिहेतुत्वादेव एवंचपदानुपस्थिाप्यस्यापिलक्ष्यतावच्छेदकस्यशाष्टेज्ञानंसुकरं अतिअप्रसं
 गस्तद्वमविशिष्टेत्यादिनैववारणादितिजावः इदमुपलक्षणां गंगापदशक्यप्रवाहसंयोग
 स्मतीरत्वेबाधारित्यपिघट्टयं लक्षितलक्षणायाआधिक्यमांशक्यजहत्वाथीमंतजविमाह
 यत्रत्विति परंपरासंबंधरूपेति स्ववाच्यरेफक्षयघटितपदवाच्यत्वादिरूपा नचद्वौरेफौपत्रेतिमुत्प
 त्याद्विरेफपदेनस्वशक्यरेफक्षयसंबंधिभ्रमरपदंलक्ष्यतेभ्रमरपदेनचशक्त्याभ्रमरउपस्थाप्यत
 इत्येतावतैवसामंजसेजंविरेफपदस्मत्भ्रमरेपरंपरासंबंधरूपलक्षणायाएवंचलेहितेनलक्ष
 णंतायनमितिलक्षितलक्षणाशार्थोपस्थितिवाच्यं तथासतिद्विरेफमानयेत्यादितः कमादौभ्रम
 रान्वयानुपपत्तेः प्रत्ययानां प्रकृत्याचितस्वाथीबोधकत्वादिति ननुतच्छाष्टबोधेतच्छक्तपदज्ञा

नत्वेन हेतुत्वात् लाहृणिकां पश्याद्बोधः कथं स्यादित्यत आह किंत्विति परंतु संमतिव्यापकं
 परं शक्तिरूपेति अन्यतरसंबंधेन यदुत्तरं परार्थस्तिद्विबितीयः स्वार्थ इत्यर्थः कुमतिः परस्परि
 त्यादिसर्वलाहृणिकस्याप्यनुज्ञावकत्वमिति तु नव्याः ननु शक्यसंबंधो लहृणाः तथा सति वाक्यस्य
 शक्याप्रसिद्धा तत्र लहृणानस्यादिति प्रीमांसकाहेपमिष्टापत्या निराकुरुते वाक्येत्विति ननु गजीरा
 यानघांघो घइत्यादौ नदीपदस्य नदीतीरे लहृणा स्वीकारेण गजीरपदार्थस्यैकदेशान्वयापत्त्यापदल
 हृणाया असंज्ञकेन वाक्यलहृणा आवश्यकीत्यत आह यत्र गजीरिति क्वचिदिति नैत्रस्पगुरुकल
 मित्यादावित्यर्थः स्वीकृतत्वादिति परं चेदेन व्युत्पत्तिरेवात्प्रकृते तथा व्युत्पत्त्यस्य कल्पनादिति जावः नदीप
 दस्येति न च विति गमना विरहेण गजीरपदस्य लहृणानदी परं तात्पर्यग्राहकं इत्यस्यापि बह्वंशक्या
 त्वात् कथं नदीपदमात्रे लहृणा जिधानमिति वाच्यं प्रत्ययस्य प्रकृत्यप्यन्यत्वात् स्वार्थबोधकत्वव्यु
 त्पत्तेरुत्तरपद एव लहृणा मापुक्तत्वात् अत्र प्रीमांसकमतानुपापिनः वाक्यलहृणायैवोपपत्तौ ३४
 गजीरपदस्य तात्पर्यग्राहकत्वकल्पनप्रसक्तं न च वाक्येशक्यसंबंधरूपा लहृणा पिनसंज्ञवतीति
 वाच्यं स्वबोधसंबंधस्यैव लहृणा परार्थत्वात् गंगायां घो घइत्यादौ गंगा पदबोधस्य प्रवाहस्य संबं

धस्तीर इति तत्र लहृणा गजीरायानघांघा इति वाक्यबोध्या गजीरान्नानदी तत्संबंधस्तीर इति वाक्ये
 पिलहृणा एवं समासात् केपि चित्रगुरिति वाक्ये पिलहृणा चित्रगुपदस्यावयवशक्त्या चित्रमि
 त्तागौः स्वबोधा स्वजन्यबोधविषयस्यैव स्वबोधत्वात् तत्संबंधस्य स्वामितिसत्त्वादित्याहुः त
 त्रस्य बोधत्वं हि न स्वजन्यबोधविषयत्वं गंगायां घो घइत्यादौ गंगाया मित्यस्यापि लीहृणिक
 त्वापत्तेरतस्त्वेन बोधकत्वाच्च न वा तावतापि निवहिः अपञ्चं शस्यापि लाहृणिकत्वापत्तेरत
 स्त्वावच्छिन्नाया शक्त्यवच्छिन्नबोधकतास्यैव निवेशात् तथा च कथं वाक्यस्य लहृकत्वं वस्तुतस्तु
 स्वबोधात्वं यदि स्वजन्यशाब्दबोधविषयत्वं तद्गंगायां घो घइत्यादौ गंगा पदे लहृणानुपपत्तिः
 गंगापदेन तत्र प्रवादशाब्दबोधान्नने प्रवाहस्य गंगा पदबोधत्वात् किंतु शक्त्या स्वजन्य
 तानविषयत्वं तच्च न नवशक्त्येत्यधिकं समवायेन घटपदेन यदा देः शाब्दबोधप्रसंगात्
 एवं च शक्त्यसंबंधापेक्षया शक्त्या स्वबोधसंबंधस्यागुरुत्वान्न तस्य लहृणात्वमिति किंच गजी
 रायानघा मितिसप्रप्य तस्य गजीरनदीतीरे लहृकत्वे घो चेतादृशतीराधेयत्वबोधानुपपत्तिः
 आधेयता बोधकपदीजावात् नामाप्यपि र्देसंबंधेनान्वयस्याव्युत्पन्नतया आधेयता संबंध

विनापितीरस्य घोषादावन्वयासंज्ञात् गजीरायां नदीति सप्तमी शून्यजागस्य तीरलक्षकत्वे सप्तम्य
 अधोपत्तादौ तिदशतीरादिरन्वयापत्तिः प्रत्ययानां प्रकृत्यन्वितत्वात् बोधकत्वमुत्पत्तेः गजीरा
 यां नदीति जागस्य सप्तमी प्रकृतित्वात् नच गजीरायां नद्यामिति सप्तम्यंतस्य गजीरनदीतीर
 वृत्तिलेखणस्त्विति शक्यं तादृशवृत्तित्वस्य गजीरायां नद्यामिति सप्तम्यंतस्य गजीरनदीतीरवृत्ति
 लेखणस्त्विति शक्यं तादृशवृत्तित्वस्य घोषादावन्वयानुपपत्तेः नामाधेयैर्देसंबंधेनान्वयस्या
 व्युत्पन्नत्वात् सप्तम्यंतजागस्य तादृशतीरवृत्तिलेखणमुपगम्यतस्य घोषादावन्वयइत्यपि
 न अत्रेदेनान्वयबोधे समानविज्ञातकत्वस्य तंत्रत्वादित्यास्तां विस्तरः एवं अवयववत्तत्वात् न
 तु वाक्यलक्षणे वेत्यर्थः गोपदस्येति प्रत्ययानुरोधेनोत्तरपदलक्षणाया युक्तत्वादिति जावः गोम
 ति गोस्वामिति न स्वीक्रियते इति गोधर्मिकान्वयबोधे गोधर्मिकवृत्तित्वात् न स्पष्टे तु ताया आव
 र्णकत्वादस्य चित्रकृतो स्तीत्यादावपि व्रजपदाप्यस्य गोस्यान रूपस्यैकदेशे गविविज्ञान्वय
 प्रसंग इति यद्यपि घटशून्यमित्यादावेकदेव्यो दृश्यते तथापि तादात्म्येन तथान्वयो न स्वीक्रि
 यते इति रुदयं निपातातिरिक्तेति निपातपदमवयवस्याप्युपलक्षकं तेन च प्रइवेत्यादा विवायसा

दृश्येवं प्रत्ययप्रतिगोमितयान्वयोपपत्तिः अन्यथाः अवयवनिपातातिरिक्तनामाधेयोरपि जेदेना
 न्वयबोधस्वीकारे तथा न्वयबोधइति जेदेनान्वयबोधः स्यादित्यर्थः साक्षादेवः प्रत्ययाप्यमदारी
 कृत्यैवः नूतले घटइत्यादावधेयता संसर्गेण पिघटनूतलयोरन्वयात् साक्षादित्यस्यापि व्युत्प
 त्तौ निवेशादिति जावः नञः नञया न्योत्या जावस्य स्मरणं कृत्यामिति तथा चात्रापि प्रत्ययार्थक्ष
 रैव राजपुरुषयोरन्वयान्नोक्तमुत्पत्तिविशेषइति जावः परेतु राजपुरुषइत्यादित्युरुषेन ल
 क्षणा व्युत्पत्तिवे विज्ञेयत्वादिसं सर्गे लो वरातः पुरुषादावन्वयः स्वीकारादस्य दशैते राजमा
 तं तास्तस्यैवामीतुरंगमाइत्यादौ तच्छब्देन रातः परामर्शे निष्पाततस्यैकदेशात्तादित्याहुः वंदेतु
 इतरेतरवंदेतुः तंधवरवदिरावित्यत्र धवखदिरत्वं च प्रत्येकं तीदृश्यतावच्छेदकः सुपामुद्देश
 तावच्छेदकमाप्यसंख्याबोधकत्वस्याकाशावित्यादिवाक्या ग्रीमाणापत्तिनिपातकत्वेन धवद
 पस्य खदिरद्वयस्य न्वयोपपत्तेः परंतु खदिरपदस्य धवखदिरस्य हिताश्रये लक्षणा उपगम्य
 ते एवं च उद्देश्यतावच्छेदकी नूतसाहित्यव्याप्यत्वं न धवद्वयवृत्तिद्वित्वस्य नवाखदिरद्वयवृत्तिद्वि
 त्वस्यापि तु धवखदिराभ्यवृत्तिद्वित्वस्येति न धवद्वयादेर्बोधिइति मीमांसकमतशंकते नवसाहि

त्वति. साहित्यश्रय इत्यर्थः सहवृत्तित्वरूपसाहित्यं जस्य मुनैक क्रियान्वयित्वमिति विकल्पाद्यं दूष
 यति. साहित्यश्रय्योरपीति द्वितीयं शङ्कते. नचैकेति अनुजवाच्चेति वस्तुगत्या एक क्रियान्वयित्व
 स्पधवरवदिरयोः सत्वेऽप्येक क्रियान्वयित्वस्य शास्त्रबोधाच्चावातैरित्यर्थः इदमुपलक्षणं. वैत्रमे
 त्रौगल्यत इत्यादौ चैत्रादियदस्य यदि साहित्यविशिष्टे लक्षणतदा साहित्यस्य व्यासस्य वृत्तितया त
 दवच्छेदेना व्यासस्य वृत्ते गमिन कर्तृत्वस्यान्वयी संज्ञव इत्यपि बोध्यं. ननु परिद्वंद्वे न लक्षणतदा
 कर्मधारयाद्वंद्वस्य को विशेष इत्यत आह. कित्विति चार्थे द्वंद्व इत्यनुशासनं. तत्र वाप्यश्रित्वार
 : समुच्चयान्वाच्ये तरेतरजेदात्. तत्र समुच्चयान्वाच्ययोः सामर्थ्याज्जावान्न समासः समाहारे
 तरेतरयोः सामर्थ्यसत्त्वात् तत्र समासः तत्राचार्यस्य जेद्व्याप्तत्वाच्चेद्वंद्व इत्याशयः इत्यादावि
 त्यादियदेन प्रमाणप्रमेयेत्यादिरित्यहः कथमिति. यदि समासघटकपदार्थयोऽप्यत्र जेदेस्तत्रैव
 द्वंद्वस्तदा नीलघटयोर्जेदाच्चावाक्यं द्वंद्वः. एवं प्रमाणप्रमेयेत्यादिसूत्र आत्मशरीरेन्द्रियाश्च
 बुद्धिमनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यच्चावकलजुः स्वायवगास्तु प्रमेयमिति सूत्रोपात्त द्वादशविधप्रमे
 यान्तगतिमनी बुद्धीन्द्रियाणां प्रमाणत्वेन प्रमाणप्रमेययोर्जेदाच्चावाक्यं द्वंद्व इत्यर्थः लक्षणे

ति. तथा च तपोर्जेदसत्त्वाद्वंद्व इति जावः ननु अजेद इत्यसंगतः नीलघटत्वयोरजेदाच्चावाक्यत
 आह अजेद इत्यस्येति केचित्तु पदार्थत्वं यदुजन्मप्रतीतिविषयत्वं तथा च क्वचित्पदीयजेदेक
 वित्पदार्थतावच्छेदकजेदेद्वंद्वः प्रकृतेच नीलघटत्वयोः पदार्थतावच्छेदकयोर्जेदाद्वंद्वः
 अस्तु वा पदार्थतावच्छेदकजेदे एव द्वंद्वः नचैवंधरा. इत्यादौ द्वंद्वस्याप्रसक्तत्वेन तदपवादक
 : सरूपैकशेषो न स्यादिति वार्यः. इष्टापत्तेः तत्र घटपदो स्यापितेषु बहुत्वान्वयादेव बहुघ
 टबोधसंज्ञवात्मक इच्छरित इत्यादिभ्युत्पत्तौ मानाच्चावात्. सरूपैकशेषविधेरीत्यादावव
 सार्थकत्वात्. अस्तु वा सकृदिति भ्युत्पत्तिः परंतु सकृदित्यर्थपदार्थैकदेशे वृत्तौ विशेषणं. व
 स्तुतो बोधविशेषणमेव तदिति न दोष इत्याहुः समाहार इति अहिमकुलमित्यादी बहिन
 कुलयोः समाहार इति प्रतीतेरनुजवसिद्धत्व इत्यर्थः वस्तुतस्तु तत्राहिनकुलमात्रप्रतीति
 नैतिरपदे समाहारलक्षण नवाशक्तिरित्यभिप्रेत्योक्तं यदीति. पूर्वपदमितिः प्रत्ययानामि
 तिभ्युत्पत्तेर्विनिगमकत्वादिति जावः कथमिति. कथं समाहारबोध इत्यर्थः तत्र हेतुमाहः समा
 हारेति. वादता संज्ञवाहिति. अनिधाताख्यसंयोगावच्छिन्न क्रियाया एव वादनपदार्थतया धात्व

यथा वल्लेदकी नूतना दृशा निजा तात्त्वसंयोगस्य समाहारे संज्ञवेन वादनक मस्त्रि संज्ञादित्यर्थः परं
 परासं बंधनेः स्माश्रयवृत्तित्वरूपेणः तदत्वयात् वादन्क मस्त्रि न्वपात्तः एव मिति उत्तरपदे समाहा
 रजज्ञेति त्वर्थः नव्यमतमाह परेति त्रिबुध्यत इत्यस्य न तु समाहारोपीति शेषः ननु परिसमाहारे
 ननु ध्यते तदा एकत्वस्य कुत्रान्वयः समाप्रियमाणयोरेकत्वात्वादात आहः प्रत्येवमिति तत्रैक
 वचनं साधुत्वाय मित्यपि वदंति ननु पाणि पाद मित्या दिसमुदायस्य समाहार बोधकत्वात्वावेक्यं
 तस्य समाहार संज्ञेत्यत आह समाहा संज्ञा चेति तत्रैवेति तथा च पारिजातविकेव सान्वयत्वेन तत्रा
 पि प्रसंगादिति ज्ञावः ननु तादृश संज्ञायाः किं प्रयोजनमत आह अत्यन्ते तिसमाहारातिरिक्तं वद
 त्यर्थः तथा च नित्यैक वचनं क्लीबलिङ्गत्वादपि दसंस्कारार्थत्वात् तस्मा वैषम्यमिति ज्ञावः पितरौ
 श्वसुरा वित्यादाविति चैत्रस्य पितरा वित्यादिविरूपैकशेषस्य लेइत्यर्थः जज्ञेति एकस्य चैत्रा
 दः पितृघपा संज्ञवेन तत्र विरूपैकशेषं विनागत्य ज्ञावदिति ज्ञावः विरूपैकशेषत्वे पितत्रलुप्त
 मात्रादिशब्दस्मरणेनैव शास्त्र बोधात्तत्र न लक्षणे त्वेव मन्त्राधी विपुमान्स्त्रियेत्यनेन य ३७
 त्रैवशेषस्तत्र दं पती पूजाप्रकरणे ब्राह्मणानयेत्यादौ शिवौ नमस्कुपरित्यादौ भ्रातरौ पुत्रा वित्या

हावपि प्रमाणांतरेण स्त्री पदं रत्नताने ज्ञातुपुत्रौ स्वसु दुहितस्या मिति विरूपैकशेषात् ज्ञातुपदेना
 तत्त्वस्रोः पुत्रपदेन पुत्र उ हि ज्ञो लक्षणे त्वर्थः न लक्षणेति वक्तृत्वान्वययोग्यानेकोयस्थितेः शक्तिर
 एव संज्ञादिति ज्ञावः न तत्पुरुष इति स्त्रीक्रियते इति शेषः वेदानधिकारादिति स्त्रीश्रद्धा नाधीयता
 मित्यनेन निषेधादिति ज्ञावः याजना संज्ञव इति अत्र अथ यन विधिसिद्धताना संज्ञादिति ज्ञावः त
 त एवेति श्रुतिबोधित याजनानुपपत्तयेत्यर्थः ननु निषादस्य विद्याकल्पने गौरवमत आह जाघवे
 नेति ननु स्त्रीश्रद्धा नाधीयता मिति श्रुतेरप्राप्तापत्तिरित्यालाघवम किं चित्करं तत्र श्रद्धा पदस्य निषा
 द्देतरश्रद्धा परत्वे निषादस्य वेदांतराध्ययनप्रसंगः अध्ययनपदस्य पागोपयुक्ताध्ययनेतराध्ययनपर
 त्वे च श्रद्धांतरस्यापि पागोपयुक्ताध्ययनप्रसंग इति विन्न विशेषतः प्राप्ताध्ययनेतराध्ययनपरत्वा
 दध्ययनपदस्य तेन निषादस्य पागोपयुक्ताध्ययनेतराध्ययननिषेधः श्रद्धांतरस्य त्वध्ययनमात्र
 निषेधः सिध्यतीति अदोषत्वादिति ननु लक्षणात्ता न हेतुत्वकल्पनमधिकु मिति वाच्यं निषादानां स्प
 कल्पनेपिन दोषः शंक्यसंबधरूपलक्षणायाः क्लृप्तत्वात् न वशाद्बोधं प्रतिजज्ञेता न स्पंदेतुत्वक
 ल्पनमधिक मिति वाच्यं निषादानां स्पपतिरिति युक्त्या निषादसं बंधाजिनस्य यत्पुनश्च वस्य लोकि
 कवाक्ये क्लृप्तत्वात्तदनुरोधेन लक्षणात्ता न हेतुत्वस्य सर्वसिद्धत्वेन वेदेधिकस्या कल्पनादिति चेन्न

वसंभंधरूपलक्षणपाः तानस्मृतिज्ञानविनासंनवेनशक्तिज्ञानस्मृतज्ञानयसिद्धतयाजवन्मतेवै
 दिक्वाक्यजन्यशास्त्रबोधात्पूर्वजज्ञातानव्यक्तिकल्पनांगौरवस्य वज्रलेपत्वादिति उपकुंजमर्ध
 पिप्पलीत्यादाविति अत्रचकुंजस्यसमीपमित्यस्वपदविग्रहः अत्रपीजावस्यनित्यसमासत्वात्
 पूर्वपदार्थप्रधानतयेति कुंजपदलक्षितस्यकुंजसंबंधिनोपपदार्थसमीपेनेदेनान्वयात्कुंज
 संचाबंधमजिज्ञासमीपमित्युपपदार्थविशेषकोन्वयबोधइत्यर्थः केचित्तु उपपदार्थः समीपंनतु
 समीपं समीपे उपपदलक्षणस्तीकारितु पदद्वयजज्ञातयेत्तया कुंजपदस्यैव कुंजसमीपेजज्ञातो
 पपदंतात्पर्याह कुंजसमीपमिति वान्वयबोधइत्याहुः अत्रपद्यप्यर्धपिप्पलीतितसुरुषेशक्ति
 निराकरणं पुनरुक्तं पूर्वतिलुरुषेतन्निरासात्तथापि पूर्वमुत्तरपदार्थप्रधानराजपुरुषादौतन्नि
 राकरणं पूर्वपदलक्षणया इहवपदप्रधानेऽर्धपिप्पल्यादितसुरुषेउत्तरपदलक्षणया तन्निरा
 करणमिति चेदपौनरुक्त्यमिति ध्येयम् वैपाकरणमतं दूषयतिः एतन्वेति पदशक्तैवेति
 समासघटकीकृतपदशक्तिजज्ञातस्यामित्यर्थः आसत्तिर्योगिताकांक्षेति मूलारासत्तेः स्वरूपस
 त्याएवकारणत्वं ज्ञस्यते ननुज्ञानस्मृतानपदस्य समासघटकत्वेन समासाघटकासत्तिपदार्थेना
 नन्वयात्स्वरूपसत्याश्वासनेः कारणत्वं न संभवति गिरिर्लुक्तमित्यादौ गिरिपदार्थमिदं योरव्य

वधानत्रमेणशास्त्रबोधीदयेनव्यजिचारदतोमूलस्यमासत्तिपदज्ञानपरतयाव्यावृत्तेः आस
 त्तिज्ञानमिति आसत्तिर्योगितेति विसर्गः श्रुत्यपावस्तुरीजुरेव ननुसंनिधानंतुपदस्यासत्तिरुक्त
 तेइति मूलोक्तस्यासत्तिजज्ञातस्य गिरिर्लुक्तमित्यत्रातिव्याप्तिः तत्रापि गिरिपदयोरव्यवधानस
 त्वादतोव्यावृत्तेः यत्पदार्थेति अपेक्षितस्तात्पर्यविषयः तयोरिति तयोः पदयोरित्यर्थः तादृशप
 दयोरव्यवधानमासत्तिस्तदुपस्थितिः कारणमित्यर्थः तथावगिरिपदार्थलुक्तपदार्थयोरव्यवधान
 नतात्पर्यविषयोपितु गिरिपदार्थमिदं पदार्थयोरैवेति तयोरव्यवधानाज्ञावान्नातिव्याप्ति
 रिति जावः तेन एतादृशपदत्वर्यगजसत्तिनिबन्धनेन ननु नीलो घटोऽत्र मैवं घटइत्यत्र नी
 लपदार्थपरपदार्थयोयत्रान्वयो बहुस्तत्तात्पर्यविषयेन नु नीलपदार्थघटपदार्थयोस्तत्र नील
 पदघटपदयोरसत्तिरस्यात्तदर्थयोरव्यवस्थात्वात्पर्यविषयत्वाज्ञावादतस्तत्रेष्टायतिमाह नीलो
 घटइत्यादिना तद्विज्ञानकथं नीलो घटइति शास्त्रबोधइत्यत आह न माच्छास्त्रबोधइति धैतया
 वन्न माच्छास्त्रबोधमात्रं ननु तत्रासत्तिरिति जावः ननु तत्रयथासत्तिमस्तदाशास्त्रबोधोपि
 न मात्मकः स्यान्न वेषापत्तिघटे नीलस्य सत्त्वेन विषयबाधाज्ञावादासत्तिप्रमाच्छास्त्रप्रमागीका
 रेवासत्तिप्रमाच्छास्त्रमप्यतिप्राचीनरागायाविशेषइत्यत आह आसत्तिप्रमाणेति न हतिरिति आ

सतिभ्रमस्यनशाष्ट्रमप्रयोजकत्वं किंतु योग्यताभ्रमस्य आसतिभ्रमाच्छाष्ट्रमइति प्राचीनशा
 यातुनियुक्तिकत्वाद्वाप्येति जावः क्वचित्सुस्तकेन शाष्ट्रबोधइत्यनंतरं नीलोघटइत्यतः पूर्वतात्
 यगीज्जासतिरिति पावः सचपतइत्यादिपूरणेन पतस्तात्पर्यगीज्जातासयविषयीकृतान्वयबो
 धविषयीकृतार्थबोधकपदाव्यवधानरूपा पूर्वनिरुक्ता आसतिरितो नशाष्ट्रबोधइत्यर्थकत
 याव्याख्येयः पावांतरं काव्यनिकमिति नचोक्ताया आसत्तेः श्लोकेनावादिशेषदर्शनेपदाव्यवधा
 नत्रमस्यापि तत्रावाच्छाष्ट्रबोधो न स्यादिति वाच्यं श्लोकादौ योजनावाक्यादेवान्वयबोधोप
 गमात् नव्यास्तु उक्तासतिमौ निश्लोकेन संज्ञवति तत्र पदाजावेन पदाव्यवधाना संज्ञवात् उ
 क्तासतितान विलंबनेशाष्ट्रबोधविलंबावाच्छाष्ट्रबोधव्यवधानेन नृत्तापदजस्य पदाप्येपि स्पि
 तिरासतिसन्नाप्यव्यवधानां शो न निवेश्यते शाष्ट्रबोधं प्रति पदजस्य पदाप्येपि स्पितेः कारण
 तथा व्यवधाने नैव तत्संज्ञवात्तस्मादुक्त्या परजस्य पदाप्येपि स्पितिरासतिरिति प्राहुः नन्वव्यव
 धानेन पदोपस्पितिः शाष्ट्रबोधे कारणमित्युक्तं अनेकपदघटितवाक्यस्य ले अन्वयवधा ३९
 न नैपदोपस्पित्यसंज्ञवादित्याशंकते नत्वितिः अव्यवधाने नोत्पन्नैरिति अनेदेव्यवधानसंज्ञ
 वादिति जावः ननु तद्विशेषकतत्प्रकारकस्मृतिप्रति तद्विशेषकतत्प्रकारकसंस्कारत्वेन जनकत्वा

कथं प्रत्येकपदसंस्कारेन नापदविशेषकं स्मरणं त्रिन्नविषयकत्वात् त आह नानासंनिकर्षे
 तिसंज्ञवादिति तथा च घटवद्भुः संयोगस्य पदप्रत्यक्षांशो कारणत्वात्तावेपि घटवद्भुः संयोगात्मा
 मेकं प्रत्यक्षं तथा तत्तत्पदगोचरसंस्कारस्य त्रिन्नविषयकत्वांशो जनकत्वेपि तत्तत्संस्कारजन्यस्म
 रणमेकमेव नायते बाधकावादितावाः अन्यथानानासंस्काराणामेकस्मरणजनकत्वात्ता
 वे नानावर्णैरिति नानावर्णानां प्रत्येकं संस्कारैरित्यर्थः एकस्मरणं नानावर्णान्वरमेकस्मरणं
 पदस्मरणवत् आशु विनाशिनोऽक्रमिकाणां पदजस्य पदाप्येपि स्पितीनामपि मेलना संज्ञवा
 त्सर्वत्र शाष्ट्रबोधे पदजस्य पदाप्येपि स्पितिः समूहालंबनात्किं व करणं एवं च सर्वत्र युगपदेव
 सकलपदायनां विशेषे विशेषणमिति न्यायेनैव शाष्ट्रबोधो न तु विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमिति री
 त्या तज्जनकविशेषणतावच्छेदकप्रकारकनि एपि स्प पूर्वमजावादिति प्राचीनमतं प्रदर्शयति
 परं त्वित्यादिना एकदैवेति न तु घटमानयेत्यादौ प्रथमं घटीपाकमतेत्येवं बोधस्तदनंतरं च
 घटकमकानपनेत्यादि बोधइति क्रमेणेत्यर्थः वृक्षापुवानइत्यस्य तदाहुरित्यादि अत्र वृक्षयु
 वशिष्ठः कपोतैश्चिरतरविरसंनिहितकालोक्तानां पदायनां साम्यं बोधं के विदित्यनेन सूचि
 तमस्वरसंप्रकाशयन्मतातरमाह परेत्विति यद्यदिति स्वायत्तिकांक्षितस्वार्थयोग्यं यद्यत्संनिधानं

प्रपद्यते स्वार्थोपस्थितिविषयो न वति तेन नैवान्वितः स्वार्थः परैः प्रथममनुभाव्यते नंतरं च महा
 वाक्यार्थबोध इत्यर्थः एवं च पूर्वोक्तं समूहालंबनोत्पत्त्यर्थस्मरणं विनापि निवृत्तिरिति वाच्यं न च
 घटमानयेत्यादौ चरमपदायस्मृतिकाले घटादिपदायस्मृतेन शिष्टमूहालंबनस्मृतिरवश्यकी
 ति वाच्यं तत्र घटस्मरणानोपि घटापाकर्मत्वाकारकावांतरं शास्त्रबोधस्यैव पदजन्यपदार्थो
 यस्मृतित्वेन तेनैव घटकर्मकानयनेत्यादि महावाक्यार्थबोधनिवृत्तिरिति न हि पदजन्यपदा
 यस्मृतित्वेन शास्त्रबोधहेतुत्वमपि तु शास्त्रबोधसाधारणतादृशी यस्मृतित्वेनैवेति एवं चैत
 न्मते खंडवाक्यार्थबोधपूर्वक एव महावाक्यार्थबोधः अत एव सर्वत्र खंडवाक्यार्थबोधरूप
 स्य विशेषणता वच्छेदकप्रकारकविशेषणनिश्चयस्य पूर्वसत्त्वादिशिष्टस्य वैशिष्ट्यमिति रीत्ये
 व महावाक्यार्थबोधउत्पद्यते इति यत्र खंडवाक्यार्थबोधनाशोत्तरं महावाक्यार्थबोधस्तत्रा
 पि खंडवाक्यार्थसमानाकारं स्मरणं कल्पयित्वा विशिष्टवैशिष्ट्यनिवृत्तिरिति तदुत्तरं तदर्थस्म
 र्थस्मृतिरिति अत्रेदं बोध्यं यत्र खंडवाक्यार्थबोधानंतरं चरमपदस्मृतिस्तदुत्तरं तदर्थस्म
 र्तिस्तत्र खंडवाक्यार्थानुचरवस्थनाशात् समूहालंबनस्मरणनावश्यकः एवं च यत्र न विशिष्ट ४०
 स्य वैशिष्ट्यमिति रीत्येतस्य त्रविस्तरः अवांतरवाक्यार्थबोधपूर्वक महावाक्यार्थबोधे वांत
 बोधसामग्रीतत्र विशेष्ये विशेषणमिति रीत्येव बोधः यत्र तस्मा मग्रीतत्र विशिष्टस्य वैशिष्ट्यं ओ २

रवाक्यार्थस्मरणमेव कारणं न तु समूहालंबनस्मृतिः न हि शास्त्रबोधे पदजन्यपदार्थोपस्थि
 तिः कारणं लाघवेन पदार्थोपस्थितेरिव हेतुत्वात् अत एव च धारमित्यादौ न पिधेहीति प
 दाध्याहारः कित्वार्थाध्याहार एवेति प्राप्ता करमतं दूषयति इदं तु बोध्यमित्यादिसौनाः पदजन्ये
 ति पदार्थोपस्थितिमात्रस्य हेतुत्वे प्रत्यक्षादिनोपस्थितस्यापि शास्त्रबोधोपत्तिरिति प्रावः न तु प्रत्यक्षोप
 स्थितकपालादेः शास्त्रबोधाभावस्तत्प्राप्तावात तस्यैव दृष्टापत्तिरत आह किंचेति तेनैव सहेति द्वा
 रं कर्मत्वं पिधानं कृतिरिति वाक्यात्कारकर्मकपिधानान्वयबोधानुदयात्कारं पिधेहीत्यानुपूर्वी
 रूपाकांक्षाज्ञानहेतुत्वस्य वश्यं वाच्यतया तादृशाकांक्षाज्ञानार्थपिधेहीति पदाध्याहार आवश्यक
 ति प्रावः ननु धारकर्मकपिधानानुक्लृप्तकृतिबोधे आनुपूर्वी विशेषस्य धारपक्षे होत्ररामपरस्य
 पिधेहीत्याकारं कस्य वाज्ञानं कारणमनो न धारं कर्मत्वं पिधानं कृतिरिति स्याच्छास्त्रबोधोपत्तिः तथा
 च धारमित्युक्ते पिधेहीति पदस्य नाध्याहारः न च तादृशानुपूर्व्याः परस्परव्यतिचारः अव्यवहितोत्त
 रत्वस्य कायता वच्छेदके निवेशात् न च यत्र धारं पिधानं कृतिरिति धारं कर्मत्वं पिधेहीति बोक्तं तत्रा
 पि धारकर्मकपिधानानुक्लृप्तकृतेः शास्त्रबोधोपत्तिरिति वाच्यं इष्टापत्तेः प्रत्यक्षानुमानादिना उपस्थि
 तस्यैव निराकांक्षपदेनोपस्थितस्यापि बोधे बाधकाभावादत आह तथाप्येवमिति स्पृहयतीत्यारि

नाक्रुध्मतिप्रुप्ततीर्षसमूहत्वादपिपरिग्रहः नतुप्यनिपपत्तेरितिः कर्मत्वात्कचतुष्पासिहपति
 योग एवावशासनेन बोधनादितिजावः अत्रेदं विस्मयस्वेवंरीत्याकृत्वितदाध्याहारस्तावतापित्तज्ज
 न्योपस्थितित्वेननशाष्टबोधहेतुत्वाद्यवेनपदार्थोपस्थितित्वस्यैवजनकतावच्छेदकत्वात् तथाच
 शरमित्यादौकथंविदुपस्थितस्यपिधानादिबोधेबाधकावादाध्याहारयत्तएवोचितइतिमूले
 पदार्थेतित्रतद्वत्तेननेनतत्पदार्थेतत्पदार्थवत्त्वयोग्यतेसुक्तं तच्चायुक्तमनुपयुक्तं चः स्वस्मिन्वाधि
 करणत्वाजावात्तज्ज्ञानस्यशाष्टबोधाहेतुत्वाच्चैतः प्रथमं तत्पदमेकपदार्थपरं द्वितीयं च तत्पद
 मपरं पदार्थपरमित्यत्रिजापेण व्याचष्टे एकपदार्थ इति योग्यताज्ञानस्यशाष्टबोधहेतुत्वेमाह न
 नज्ज्ञानाजावाच्चतिः अपूर्वत्वादितिसर्वत्रशाष्टबोधोसूचमनिश्चितत्वादित्यर्थः क्वचित्संशयस्येति
 संशयनिश्चयसाधारणयोग्यताज्ञानत्वेनहेतुत्वादितिर्थातिजावः अतएवनिश्चयमपिदर्शयति
 क्वचिरिति नूतलेघटइतिप्रात्यक्षिकनिर्णयान्नविनिशाष्टबोधइत्यर्थः नव्यास्त्विति ननुअपो
 ग्यता निश्चयस्यप्रतिबंधकत्वेतदजावत्त्वेनहेतुत्वाच्चैतदपेक्षमात्राद्यवेनयोग्यताज्ञानहेतुत्व
 स्पेवोचितत्वादतआहः तदजावतिश्चयस्येति बाधनिश्चयकालेपिलौकिकसंनिकषजन्तेतद्विशि
 ष्टबुद्धेतैरुपादाहः लौकिकसंनिकषजन्तेति शंखोनपीतइतिनिश्चयेपिपिप्तादिदोषवशात्

तः शंखइतिप्रत्यक्षोपादोषविशेषजन्येतुक्तं शंखौमेदंरजतमितिज्ञानोत्तरं दोषजन्यस्येदं
 रजतमितिप्रमस्यवारणायविशेषेतिपिप्तंमदूकवसांजनादिदोषेत्यर्थः तज्ज्ञानमात्रेणै
 वैदिशिष्टबुद्धिमात्रेः सिद्धमितिः तथाचायोग्यताज्ञानशाष्टबोधप्रतिप्रतिबंधकत्वस्यक्लृप्त
 त्वातेनैवनिवहिअयोग्यताज्ञानस्यापिअतिरिक्तप्रतिबंधकत्वंनकल्प्येतेइतिजावः ननु
 यत्रनायोग्यताज्ञाननवायोग्यताज्ञानंतत्रशाष्टबोधापत्तिरतआह योग्यताज्ञानविलं
 बेति तथाचेष्टापत्तिरितिजावः आहुरित्यस्वरसस्वरसंस्तधीजंतुयद्विषयकमनुमित्यादि
 कंनजातशाष्टबोधएकजातद्विशिष्टबुद्धावयोग्यताज्ञानावात्त्वाचेष्टमात्राद्यवेनयोग्यता
 ज्ञानत्वेनैवहेतुतासिद्धिः एवंचयद्विशेषयोरितिव्याप्तिबलाच्छाष्टसामान्येयोग्यताज्ञानत्वे
 नहेतुतासिद्धिर्धरिति एवंमिच्छायाउत्तेजकत्वानुरोधेनायोग्यताज्ञानप्रतिबंधकत्वस्यवि
 शेपपर्यवसानात्क्लृप्तप्रतिबंधकतावच्छेदकस्यानुमितित्वादेः शाष्टबोधसाधारणाजावाच्छा
 ष्टबोधेअयोग्यतानिश्चयस्यातिरिक्तप्रतिबंधकताकल्पनेगौरवाच्चाद्यवेनयोग्यताज्ञानस्यै
 वहेतुत्वंयुक्तमिति नचयोग्यताज्ञानस्यहेतुत्वेअप्रमाणनिश्चयाजावस्तत्रविशेषणंतदपेक्ष
 याप्रामाण्यताज्ञानावाविशिष्टायोग्यतानिश्चयमाजावहेतुत्वेलाघवमितिवाच्यं योग्यताज्ञानस्यहे

तुल्ये तदजाववति तत्प्रकारकमित्येकविधा प्राप्ता एषा तदजावनिवेशो जाघवा रपोपता निश्चय
 भाव स्पप्रतिबंधकत्वे तु तदजाववति तदजावप्रकारकं तद्वति तदजावप्रकारमिति द्विविधा प्राप्ता एषा
 प्रहाजावनिवेशेन प्रतियोगिता संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता क तदजाववत्प्रजावे प्रतियोगिता सं
 बंधेन तत्प्रकारकमित्यप्राप्ता एषा तदजावनिवेशेन नवगौरवा धा निश्चय स्पेव तदजाव व्याप्त
 दजावा वच्छेदक निश्चययोः प्रतिबंधकत्वेनातिगौरवाच्चेति एवं पोगपताज्ञान स्पशाष्ट बोधाज
 नकत्वेशाष्ट सामग्रीकाले योग्यताज्ञानाजावविशिष्टमानसद्वाराण्यनत्रशाष्ट सामग्रीः प्रति
 बंधकत्वं कल्पनीयमिति गौरवः पोगपताज्ञान स्पशाष्ट बोधजनकत्वे तु तत्र योग्यताज्ञानाजा
 वरूपविधया जावादेव न तादृशमानसमिति तत्र शाष्ट सामग्री प्रतिबंधकत्वं न कल्प्यते इति
 जाघवमित्याघवसेयं तेन परदेन सह तस्मै तितत्परं विशिष्टत्वं तत्परं स्वैत्यर्थः घटमानये
 तत्र घटपदं लिता अम परस्यान्वयाननुजावकत्वाद् घटपदं विशिष्टत्वमनपरं आकांक्षा
 घटः कर्मत्वमित्यादौ कर्मत्व परे घटपदवत्वं तु नाकांक्षा कर्मत्व परे घटाया कर्मतेति शाष्ट
 बोधाननुजावकत्वघटपदविरहाप्रयुक्तत्वात् अत्राननुजावकत्वं तादृशपदविरत्वा प
 कं ननु आकांक्षास्वरूपां तगतिं पक्षा अननुजावकत्वमप्याकांक्षास्वरूपां तगतिं शाष्ट बोधे

दे परिग्रहः तत्र कदाचित् श्वेतगुण विशिष्टस्य कदाचित् कुकुरादेर्बोधिस्पतात्पर्यज्ञाननियम्य
 त्वात् क्वचिन्नवणस्येति क्वचिदुच्योरित्यपि बोधं इति न स्मरिति इति नियमो न स्मरित्यर्थः
 इदमुपलक्षणं तात्पर्यसंशये व्यतिरेक निश्चये वा शाष्ट बोधानुदयाच्छाष्ट बोधे तात्पर्यज्ञा
 नं कारणं यत्संशय इति व्याप्तेरित्यपि बोधं प्रकरणेति आदिना संयोग विप्रयोग साहच
 यहीना परिग्रहः प्रकरणादीनां कृतनियत पूर्ववर्तिता कत्वेना न न्यस्यासि क्षिमात्रकल्प
 ने जाघवादिति जावः अननुगमादिति तथा च परस्परस्मृत्यशाष्ट बोधे परस्परस्मृत्यनिवा
 रेण न हंतुत्वसंभव इति जावः इत्येवेति शाष्ट बोधत्वावच्छिन्नप्रतितात्पर्यज्ञान स्पहेतुत्वे
 तस्यः एव मयेपि प्रलयस्य कार्यध्वानधिकरण कायाधिकरणकालविशेषात्मकखंड
 प्रलयस्य अगमेति नाहो न रात्रि न न जात्र नू मि न सी न मो ज्योति रनू न वान्म रित्याद्यागमे
 तस्यः श्रुतवाक्येपि संवादिस्रुतवाक्यजन्मशाष्ट बोधेपि शिष्टमितुरेवेति ईश्वरेच्छाया वि
 संवादित्वाजावादिति जावः अनेत्विति क्वचिरित्यस्य विवरणं नानापदि विति गहीतनाना
 पवृत्तिकादापित्यर्थः तेन गहीतनाना यशक्तिकस्य गहीतनाना यजिज्ञ एषुकस्य गहीत
 विभिन्ना यशक्तिलक्षण कस्वसंग्रहः आदिना एका यगहीतलक्षण कस्वसंग्रहः मीमांसा
 जाघवज्ञानात्मकस्तर्कः परिशोधितेति सहस्रं तेत्यर्थः तकोनुमान आकुरित्यस्वरसोजाव

नंतदीजंतुगहीत नाना धृतिरिक्त पदं नानुभव बाधेन पाजाधवेन पदज नानुभव तस्मैव नास
यत्नानुजन्म तावच्छेदकत्वमुचितमित्यत्राधिकमनुसंधेयः सुगमयेति सुगमस्वयमप्यह
पितुं शक्यता पाठ रूढ एवाहो सुधियाजिता सो द्यादिति जावः तथावावसरसंगत्यानुभवानंतर
स्मरणनिरूपणमिति जावः तत्र स्मरणैः न स्मरिति अनुभवस्मरणत्वादिति ननु अनुभवस्म
व्यापारधाराकारणत्वं तच्च कायविवहित पूर्वज्ञानवर्तिस्वव्यापारान्यतरकत्वं तच्चानुभवना
ज्ञेयितज्जन्म संस्कारस्य सत्त्वादिगवाधम तच्चाह समानप्रकारकेति नष्टत्वादिति तथावता
दृशमपिकारणत्वमनुभवेन संभवतीति जावः तेनैव संस्कारनाशकेन समानप्रकारकस्म
रणेनैव संस्कारांतरधारेति स्मरणस्य तृतीयज्ञेयनाशेन स्वरूपतो हेतुत्वा संभवदिति जावः
फलस्य प्रसंगेनैकविषयकक्रमिकस्मरणरूपस्य संस्कारनाशकत्वाभावादिति समानप्रका
रकत्वाभावादिति जावः कालस्मरणस्य वेति अन्यथा उक्तसमूहाजं बन् संस्कारस्यानाशप्र
संगात् दिति जावः न चेषापत्तिः जन्मभावत्वेन विनाशित्वनियमात् ननु कालादेः कालत्वादि
नानाशकत्वे संस्कारमात्रस्य ह्येकत्वापत्तिस्तत्र ह्यक्तित्वेन तथा त्वेगौरवमतच्चाह चरम
फलस्येति चरमफले वैजात्यं कल्पयित्वा तेन रूपेण नाशकत्वं वाच्यमिति जावः न क्रमिकेति
न स्मरणेन स्मरणे तर्थाः दारूप्यपि दाप्यत्वादिति तथा च पुनः स्मरणान्न दृष्टतरसंस्कारोत्पत्तिः

प्रकृते च तज्ज्ञानाभावान्न दृष्टिता कांक्षातानाभाव इति समन्निवाहारस्य नाकांक्षाशरीरे प्रवे
शः किंतु स्वातंत्र्येण तज्ज्ञानं शास्त्र बोधे कारणमित्यन्ये न व्याप्तुं अर्थता तर्पतान स्मरणपदेषु
रुचविषयकराजसंसर्गकि प्रतीती लपोच्चरितमित्याकारकतानत्वादित्वाद्वातिप्रस
गाभावे समन्निवाहारतानहेतुत्वे मानाभावः निरुक्तता तर्पनिश्चये पूर्वोक्तसमन्निवाहार
स्य पदता तर्प रूपस्पर्शशये व्यतिरेक निश्चये तजवत्सेवशास्त्र बोध इत्याहु रित्यत्र विस्त
रः इदं तु बोध्यं आकांक्षा जज्ञेय पदपरं पदतानपरं मौ निश्चोक्तानुरोधे दत्त एवाध्यात
पदेनाप्राकांक्षानिबन्धिः अध्याहारश्चाश्रुतपदानामनुसंधानं अत एव सर्वापि चयाजघन्य
त्वं तस्यापतः स्वस्थाने स्थितस्य पुनरनुसंधानमावृत्तिः नेदीयः स्थानांतरस्थितस्यानुसं
धानमनुषंगः दीयः स्थानांतरस्थितस्यानुसंधानमनुवृत्तिरिपंच सिंहावलोकित
मंडुक्युतिगंगा त्रोट इव त्रिधेति निराकांक्षत्वताननस्पतिबंधकत्वं न ताकांक्षातान
स्य हेतुत्वमिति तु न सत् तथा सत्याकांक्षाभावे तच्चाप्यतदवच्छेदकधर्मतानानां प्रतिबं
धकत्वे गौरवादित्यलं वक्तुं स्यात्प्रारिच्छिताति यैः मानयतीत्यादौ कर्मत्व विशेष्यकाधेयता
संसर्गकघटप्रकारक प्रतीतीच्छा वक्तुं स्यात्तयं तादृशी लपोच्चरितमिदं वाक्यमित्याकारकं श्री
तु स्यात्तयं तानं शास्त्र बोधे कारणमित्यर्थः तत्र पुक्तिमाह संधवेति अहिताश्वेतो धावतीत्या

तस्मिन् रूपसत एवोपयोगस्तेजोनेनान्वयबोधकाद्याक्यान् पुनरन्वयबोधापत्तिः एक
 पदेऽप्यपरपदवत्त्वं प्रपञ्चशब्दान एवोपयुज्यते तेन क्रियायां देन तस्मात्कारकपदस्य अ
 न्वैकपदेऽप्यपरपदवत्त्वमपरपदाववाहिनोत्तरत्वं तत्र वा व्यवधानां शस्य सत्तैव जातः आ
 सत्तेः पदाव्यवधानरूपतायाः पूर्वमुपवर्णितत्वात् उत्तरत्वं च क्रियाकारकपदयोर्नापिहित
 मस्ति चेन्नः पञ्चति पञ्चति चेन्न इति वाक्यद्वयादपि अन्वयबोधादतः क्रियाकारकपदयोराकां
 क्षानास्त्वैव किंतु प्रकृतिप्रत्यययोरेव तत्राप्यव्यवधानां शस्य सत्ता जातवत्ये प्रकृत्युत्तर
 त्वरूपाकांक्षातानं कारणमित्याह वस्तुतस्तिसादिना ननु अयमेति पुत्रोरात्त इत्यादावज
 नितान्वयबोधदशायां राजपदस्य पुत्रपदेनेव पुरुषपदेनाप्याकांक्षा सत्ता श्रुतः पुरुष इ
 त्यन्वयबोधः स्यादत आह अयमतीति तथावात्र राजपदपुरुषपदयोराकांक्षायाः सत्ते पि
 तास्य पित्रावाप्ततथा न्वयबोध इति जावः स्यादेवेति नवमेवेत्यर्थः ननु पुरुषेण पुत्रेण च
 राजपदस्या तास्य तानेपि पुत्रपदराजपदयोरेव पत्रैकवाक्यता निश्चयः पुरुषपदराज
 पदयोरेकवाक्यत्वान्नाव निश्चयतत्र पुरुषपदेन सह निरुक्ताकांक्षायाः सत्ता प्रातः पुरुष इ
 ति बोधापत्तिरिति चेन्न तत्पद विनेत्यस्य समन्विता हतपत्यदं विनेत्यर्थकितया समन्विता हतपत्या
 प्याकांक्षा शरीरेपवेशात्ममन्विता हतपत्या हतपदमेतत्पदेन सहान्वयबोधयत्विति पदतात्पर्यं

किंतु विद्यमानसंस्कारस्यैव पुनः पुनः स्मरणेन कृदितु बोधकसमवधानं जायते उच्यते अत्र
 स्मात्स्मरणं तरमिति जावः अत्रिचार संशय इति अनुचवत्वे अत्रिचार संशय इत्यर्थः तथाच
 न विशेषधर्मेण अत्रिचारात्तानमिति जावः अत्रिचार संशयात्तावादिति सकृदनुचतस्य ले
 संस्कारनाशकस्य चरमस्मृतेस्तदानीमजावेन संस्कारनाशात्तावादनुचवत्वेन हेतुत्वेपिन अ
 त्रिचार संदेह इति जावः यद्यप्यनंत संस्कारतन्नाशकल्यनागौरवस्य फलत्वे हेतुत्वेन न
 दोषत्वमन्यथा विशिष्टतानकल्यनागौरवज्जिघांसुमिति प्रतिविशिष्टतानत्वेन हेतुता बिलय
 प्रसंगान्नथापि तानत्वेन हेतुत्वेन पेक्षात्मकतत्तत्स्मृतिव्यक्तिजेदस्मरणतावत्त्वे एकको
 दिति विशेषेण गौरवमनुचवत्वेन स्मृतिहेतुत्वेन तत्तत्स्मृतिव्यक्तिजेदनिवेशेनाद्यवमिति ला
 घवतानरूपोत्तेजकसत्ता अत्रिचारशंका किं चित्करीत्यत्र तात्पर्यं जस्य तात्ताकारत्वादिति
 ईश्वरीयसाक्षात्कारि अत्रिचारवारणाय नमेति नन्व तिला घवात्त्वगिन्द्रियस्य प्राणस्य वा
 करत्वमस्त्यत आह एवमिति असमवापिकरणसंपोगश्रयनयेति जावकायस्य सासम
 वापिकरणकत्व नियमादिति जावः तन्मनसो विजुत्वेनेति तदसंतिधानं मनसो विजुत्वेन
 संजवतीत्यर्थः तस्मासतीति अदृष्टसामग्रीसत्त्वे पददृष्टविलंबात्कार्यविलंबांगीकार इत्यर्थः
 वचुरादीनमपीति वाचुषतद्विरापोरदृष्टवद्विरहात्पुपयत्तेरिति जावः आतत्वादिति अ

अवहितकालात्पत्तिकत्वस्य दोषत्वोदितिरिति जावः उन्नयोपपत्तिरिति मनसः संकोचे एकं प्रियमा
 त्रसंबंधादेकमेव तानं विकासोत्तमाने प्रियैः मनसः संबंधाद्युपपन्नानात्तानानामुत्पत्तिरिति
 जावः यद्यपि नाने प्रिये मनः सति कर्षकाले चाक्षुषाद्युत्पत्तिकाले रासनाद्यनुत्पत्त्या रासना
 दिकं प्रतिवाक्षुषः सामग्राः प्रतिबंधकत्वेनैवोपपत्तेर्मनसो विस्तृते पि बाधका जावस्तथा
 पितथा प्रतिबंधकत्वेनैवमित्यभिप्रायः न च त्वज्जनो योगस्तानमावहेतुत्वाच्चाक्षुषसा
 मग्रीकाले स्पर्शनि सामग्र्या नियमतः सत्वात् स्पर्शनापत्तिर्मनसो गुणत्वपक्षेऽपि दुर्वरिवेति
 वाच्यं अनन्यगत्या स्पर्शनं प्रतिवाक्षुषादिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वस्वीकारादेव मपिरसना
 दिप्रत्यक्षे चाक्षुषादिसामग्री प्रतिबंधकत्वाकल्पनमयुक्तं लाघवस्याणुत्वपक्षे निष्प्रत्यू
 हत्वात् यद्वा तानसामान्यं प्रतिलज्जनो योगस्याहेतुत्वं मित्यभिप्रायः अतएव तदसंबंधात्त्व
 गादिति परैतानि नोत्पाद्यत इत्युक्तं प्राक्यप्यात्वज्जनो योगस्तानसामान्यं प्रत्यजनकत्वे
 पिसुषु सौत्तानानुत्पादनि वहिस्तथोपपादितमघस्तात् एवं मनसो विस्तृते आत्ममनः सं
 योगानुपपत्तिरात्ममनसोः कर्मजावेन कर्मजन्यसंयोगस्य विस्तृतादिमतो संज्ञवादजन्य
 संयोगे माना जावात् यदपि जौतिका एव परमाणवो मनांसि अनंतधर्मिणामतिरिक्ताप्यश्व
 जातेः कल्पनामपेक्षकृत्तानामेव धर्मिणां तादृज्येण हेतुत्वस्य युक्तत्वात् नियमस्त्वदष्टोप

ग्रहादिति नैवैरुक्तं तदपि न पत्संयोगव्यतिरिक्तात्सुषुप्तिकाले कायानुत्पादस्तस्य मनसो
 वक्ष्यमंगीकारणीयत्वात् न च कालविशेषस्य प्रतिबंधकत्वादेव सुषुप्तिकाले कायानुत्पाद
 इति वाच्यं अनंतानां कालविशेषाणां प्रतिबंधकत्वेनैव वात् न चोदासीन मनः संयोगस्य
 सुषुप्तिप्राक्काले सत्त्वादापत्तिस्तदवस्थैवेत्यदृष्टविशेषाकृष्टं मन एव तानादिहेतुत्वेन व
 क्तव्यं तदपेक्षया वादृष्टविशेषाकृष्टजौतिकपदं रमाणुनामेव तदेतुत्वमुचितमिति वाच्यं
 तस्य जौतिकत्वेष्टस्थि वीक्ष्य जलत्वादिकं वेत्तत्र विनिगमका जावाद्युन्नयकल्पने च जातिसां
 क्यपत्तिदेतदिति प्रत्योक्तं संक्षेप इति इति दिनकरीयं चेश्वरखंडः ॥ जगदंबायेन मः पादवैः

